

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**Громадсько-культурна діяльність Валер'яна
Підмогильного (1901–1937)**

студентки IV курсу, групи СОІ-42
предметної спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія)

Говзан Каріни Василівни

Керівник:

Єгрешій Олег Ігорович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Пилипів Ігор Васильович

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ПОСТУП ВАЛЕРІАНА ПІДМОГИЛЬНОГО В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ЕПОХИ.....	6
РОЗДІЛ 2. ВАЛЕРІАН ПІДМОГИЛЬНИЙ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ	23
2.1. Репресії проти діяча і посмертна реабілітація.....	23
2.2. Роман «Місто»: неекранізована вершина української прози.....	31
РОЗДІЛ 3. РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ.....	41
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА РОБОТИ З ТЕМОЮ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ І У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ.....	50
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Українська література є невід’ємною від світової. Говорячи про літературні тенденції минулого, ми завжди будемо шукати перегукування стилів та ідей між різними письменниками, жанрами, національними літературами і тими сюжетами, які ми читаємо чи аналізуємо. Не винятком є творчий доробок письменника доби Розстріляного Відродження Валеріана Підмогильного (1901 – 1937). Всім він відомий завдяки роману «Місто», який є гімном на пошану краси Києва середини 1920-х рр. Книга, яка планувалась як сценарій до фільму і досі не є екранізована. Дарма. Адже сюжет, який ми добре знаємо зі шкільної програми є на одному рівні з Еріхом Марією Ремарком – майстром німецької прози.

Звісно, що у порівнянні з німецьким генієм його молодший колега Підмогильний прожив доволі мало – лише 36 років. Його спадщина не є велика, але є цілком відома завдяки шкільній програмі. Однак, слід розуміти, що Валеріан Петрович був не лише творцем книг, а й людиною з цікавою долею, яка має і досі відголоски у сучасній російсько-українській війні. Те, що не винесла з уроків Сандармоху 1937-го р. українська нація зразка 1991 – 2013 рр. пожинає зараз її нова і молода генерація. Серед тих, хто поклав свою голову за намагання писати українською вільно був і Валеріан Підмогильний.

Актуальність даної робота підсилюється тим, що в епоху надважких геостратегічних, міжконтинентальних і водночас важливих історичних процесів, які є змінні ледь не щодоби, ми мусимо змогти відтворити пам’ять про українського Ремарка міжвоєнного часу та осягнути ціну його жертви в 1937 р. в далекій Карелії для того, щоб не повторювати історичних помилок у довірі будь-якій російській шовіністичній державній машині у незалежності від політичної сили, державного устрою, поваги до інших націй чи лідера, який очолюватиме Кремль.

Об’єктом дослідження є дослідження громадсько-культурної діяльності українського письменника і перекладача Валеріана Підмогильного (1901 – 1937).

Предметом дослідження є процеси, події і явища в житті В. Підмогильного, які є цікавими і вагомими для вивчення на уроках історії в школі.

Мета дослідження – комплексно дослідити життєвий шлях та творчість Валеріана Підмогильного для формування методики вивчення цієї особистості на уроках історії в школі.

Виходячи з поставленої мети авторка бакалаврської роботи ставить перед собою наступні завдання:

- визначити основні фактори, які вплинули на становлення особистості та творчості митця;
- визначити чому роман «Місто» є вершиною його творчості;
- проаналізувати значення художніх творів на уроках історії;
- сформулювати методику вивчення творчості і життєвого шляху письменника для уроків історії в школі.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1901 по 1937 рр. Верхня межа – 1901–1933 рр. – зумовлена періодом становлення особистості і провідних творчих здобутків В. Підмогильного, Нижня межа – 1934 – 1937 рр. – час арешту, слідства та загибелі діяча в умовах радянських репресій 1930-х рр.

Територіальні межі становлять межі держав УРСР та РФСР, в тому числі такі міста як Катеринослав (Дніпро), Павлоград, Ворзель, Київ, Харків та урочище Сандармох в Карелії (рф).

Першоджерела. Основу джерельної бази презентують матеріали з ф. 6 ГДА СБУ, де зберігаються матеріали з архівно-кримінальної справи В. Підмогильного і ще 16 українських літераторів, яка була заведена проти них в 1934 р. [1–4]. Також була опрацьована і автобіографія діяча зразка 1924 р. з фондів ЦДАМЛМУ [5]. Окремо були взяті до уваги творчі доробки В. Підмогильного [6–7], а також тогочасна газетна та журнальна періодика [8–12].

Стан наукової розробки. Життєвий і творчий шлях Підмогильного активно вивчався в Україні. В нашій роботі були використані як праці про митця, так і методичні статті по роботі над тематикою, в тому числі таких авторів як В. Агєєва [13], В. Бібік [14], О. Гусейнова [20], Л. Деркач [22], В. Дмитренко [23–24], І. Дробот

[25], Н. Нікоряк [39], К. Тишакова [45], Д. Шутов [48], О. Юречко [49], В. Власов [17, 68-69], І. Коляда [71] та ін.

Методи дослідження складають принципи та методи дослідження. При написанні роботи автор дотримувався принципів історизму, всебічності, об'єктивності, системності, узагальнення та порівняння. В роботі використовуються наступні методи: дедуктивний, коли власні положення виводяться із загальних; аналізу, при якому загальне положення ділиться на складові частини; синтезу, який полягає в проведенні дослідження в цілому, на основі об'єднання пов'язаних елементів в єдине ціле.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, щоб сформулювати методiku вивчення творчості і життєпису Валеріана Петровича Підмогильного на уроках історії в школі.

Практичне значення отриманих результатів даної дипломної роботи полягає в тому, що її матеріали й узагальнення можуть бути використані у науково-дослідницькій, начальній, мистецькій та культурно-просвітницькій сферах. Зібраний фактологічний матеріал та науково-теоретичні узагальнення можуть слугувати для подальшого аналізу даного дослідження.

Структура роботи. Дана бакалаврська робота складається зі вступу, 4 розділів з двома підпунктами, висновків, списку використаних джерел (74 позиції) та 8 додатків. Загальний обсяг роботи – 86 сторінок, з них тексту – 62 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ПОСТУП ВАЛЕРІАНА ПІДМОГИЛЬНОГО В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ЕПОХИ

У вирі дореволюційного часу і визвольних змагань 1917-1923 рр. було сформовано нове покоління митців, яке ми знаємо як Розстріляне Відродження. Так, вони встигли творити лише в часи українізації 1920 – 1930-х рр. і фактично одиницям вдалось пережити репресії через вимушену зміну поглядів та стилів творчості. Так до 1950-1960-х рр. дожив П. Тичина, О. Вишня, М. Рильський, але не встигли опинитись у такому поважному віці М. Куліш, М. Хвильовий, В. Поліщук, Г. Косинка і зокрема – Валеріан Підмогильний. Всі його знають завдяки роману «Місто», але мало хто знає його життєпис, який є сповнений злетів та падінь і який на жаль завершився доволі трагічно.

Він народився 20 січня (2 лютого за новим стилем) 1901 р. в селі Чаплі, яке нині є місцевістю у Самарському районі м. Дніпро в Україні. Батько майбутнього митця Петро Підмогильний був безземельним селянином, який походив з с. Писарівка Павлоградського повіту Катеринославської губернії. Оскільки власного поля в нього не було, на проживання батько Валеріана заробляв конторником, а пізніше касиром в економії графа Воронцова-Дашкова. Матір письменника була неграмотною селянкою, яка також працювала в цій ж економії. Згідно з протоколу допиту В. Підмогильного за 9 грудня 1934 р., Петро Підмогильний помер у с. Ворзель поблизу Києва в 1933 р. [1, арк. 25]. Про ранні роки письменника відомо вкрай мало. В своїй автобіографії за 5 березня 1924 р. митець зазначає, що все дитинство він провів у рідному селі [5, арк. 1].

Зауважимо, що батько письменника був людиною чуйною до своїх дітей. До прикладу, для того, що його діти знали іноземні мови, Петро Підмогильний мав змогу запрошувати для свого сина Валеріана і доньки Анастасії вчителя французької мови, який навчав спершу дітей графа Воронцова-Дашкова. Згодом, А. Підмогильна так добре оволоділа французькою, що в 1930-х була завідувачкою кафедри іноземних мов при одному із Харківських університетів [50, с. 443].

Правда якщо Анастасія Підмогильна стала професійним академічним філологом, то її брат Валеріан пішов ще вище та вже з кінця 1920-х – на поч. 1930-

х рр. вважався одним із кращих перекладачів в УСРР з французької. Зокрема, до свого арешту в 1934 р. Валеріан Петрович був консультантом з іноземної літератури у видавництві «Рух», яке мало марку одного з найпопулярніших міжвоєнній в радянській Україні [8, с. 65].

В дитинстві Валеріан був доволі дитиною допитливою, був здібним учнем, який вирізнявся хорошою пам'яттю. Ще в часи навчання в сільській школі, він постійно відвідував вчительську бібліотеку. В 14 років він став власником єдиного в селі велосипеда, який подарував йому батько за успіхи в навчанні. Будучи чуйним до бідності своїх друзів, він ділився з ними можливістю прокататись на своїм велосипеді. Згодом Валеріан писати свою першу прозу. Зокрема, у шкільному журналі в Катеринославі він публікував свої оповідання під псевдонімом Лорд Лістер. Свої твори школяр писав у стилі модного на той час жанру – «пінкертонівщини». В умовах тодішньої політичної нестабільності на території України в 1917 – 1918 рр. пригодницькі оповідання користувались великим попитом серед молоді [16, с. 1].

Своє перше оповідання В. Підмогильний написав в 16 років. Це було в березні 1917 р. Воно мало назву «Важке питання». В цьому творі головний герой намагається знайти відповідь на складне для себе запитання – як стати дорослим чоловіком у фізіологічному розумінні цього терміну? У цьому дебютному творі митець демонструє характерну для його стилю інтроспективність — увагу до душевних переживань героя, його сумнівів і спроб осмислити власне місце в світі. Твір не лише розкриває конфлікт між юнацькими ідеалами та реальністю, а й задає тон для подальшої творчості письменника, де людина часто постає перед «важкими питаннями» буття. В шести сторінках твору він обмірковує долю свого ровесника, також гімназиста Андрія, який обмірковує проблему «чоловічої зрілості». Що цікаво, в одній з реплік героїні, яку чекає головний герой звучить фраза: «Я занята. Почекайте з півгодини». Тобто в такий спосіб автор дав натяк, що у кожного чоловіка ця проблема вирішується у той час, який йому відведено [46, с. 9].

Хоч і сам сюжет є короткий, але головний посил — це внутрішня боротьба героя поза межами подій довкола його життя. Тому й не дивно, що через 7 років

опісля березня 1917 р., коли у діяча вже була репутація відомого столичного літератора, критики і опоненти закидали йому байдужість до комунізму. Зі слів одного з опонентів Валеріана Петровича, в 1917 р. митець думав не про «Великий Жовтень», а про особисту фізіологію. Дане питання стало одним із приводів для абсурдного цькування митця в соціумі. Власне відсутність будь-якого політичного мотиву в тим часі — це був цілком легальний привід для критиків у владі нищити будь-кого, хто не оспівує її [9, с. 268]. Правда якщо в 1924 р. критик М. Доленго намагався ще об'єктивно поглянути на творчість 23-х річного письменника, то з кінця 1928 р. і до арешту в 1934-му, Валеріана Петровича цькуватимуть на кожному кроці партійні бонзи на чолі з членом ВУЦВК А. Хвилею [12, с. 9].

Поряд з пробами пера, В. Підмогильний активно працює і над здобуттям освіти в Катеринославі. Зокрема, з тих даних, які зафіксовані у свідощті про закінчення Катеринославської реальної школи № 1 за доби Гетьманату відомо, що в цій закладі він навчався з 8 травня 1917 по 1 червня 1918 р. За час навчання в цій закладі в нього були лише відмінні оцінки [50, с. 444].

В 1918 р. В. Підмогильний по завершенню реальної школи стає студентом 1-го курсу фізико-математичного факультету в Катеринославському університеті, який відкрили влітку того ж року за сприяння гетьмана П. Скоропадського. Через певний час він змінює спеціальність і навчається на юридичному факультеті в цьому ж закладі. Однак, через постійну зміну влади в місті та матеріальну скруту, яку терпів тоді кожен український студент, В. Підмогильний так і не зміг здобути для себе вищу освіту [1, арк. 258]. Попри це, він до кінця життя залишався доволі хорошим математиком. Про це неодноразово згадували його сучасники. Взимку 1919 р. він полишив навчання і вступив до відділу народної освіти секретарем секції художньої пропаганди. В 1920 р. Валеріан Петрович був вчителем математики в одній із україномовних шкіл на території сучасного Дніпра, де станом на зараз діє музей «Літературне Придніпров'я». В нім і зараз є багато особистих речей письменника періоду до 1921-го р. та його твори різних років видання [63].

На початку 1919 р. Підмогильний познайомився з П. Єфремовим — засновником часопису «Січ», який доводився віце-президенту та голові ВУАН

(1922 – 1928) Сергію Єфремову рідним братом. У «Січі» в 1919 р. вийшли перші твори двох майбутніх літераторів доби Розстріляного Відродження і як на диво, вони були обоє Валеріанами — Поліщук та Підмогильний. Зокрема, там Підмогильний опублікував оповідання «Ваня» та «Старець». В 1920 р. 19-річний літератор В. Підмогильний став автор своєї першої повноцінної книги. Вона отримала назву «Твори. Том I». До неї увійшло 9 оповідань, в тому числі «Пророк», «Ваня», «Старець», «На іменинах», «Пророк», «Дід Яким», «На селі», «Добрий Бог», «Важке питання» та «Гайдамака» [41, с. 8].

Вибір назви митцем можна трактувати різним чином. Загалом, це була юна зухвалість та далекоглядність, адже за свої 36 років він встиг видавати щороку новий прозовий твір і хоча б декілька перекладів тодішніх класиків з французької. На думку Ю. Шевельова, в той час у Підмогильного сформувалась чітка нещадність та тверезе бачення довколишніх реалій. В його першій книзі основний фокус був на людині і її особистій психології, а також на поведінці в тих чи інших ситуаціях. До життєвих явищ і до своїх персонажів він почав підходити з гострим хірургічним скальпелем, де митець активно оперував реалії і людину в них [30, с. 64].

Не менш вагомим в тім періоді є «Гайдамака», де він описує побачене в 1918 р. Катеринославі. Це був період наступу Муравйова проти військ УНР, були Крути, а у Катеринославі лише починали формуватись загони вільного козацтва. До одного з таких загонів потрапляє два хлопці – гімназист та реаліст. Багато в чому твір є автобіографічним. Тоді Підмогильний відобразив ситуацію, яка багато чим нагадує стрічку «Весілля у Малинівці». Водночас головним питанням твору, який написав тоді школяр Підмогильний було те чи варто брати знову в руки зброю і продовжувати боротьбу чи радше навпаки – сіяти хліб і не вмішуватись в політичні реалії постімперської України. Правда якщо перший з двох головних героїв долучився до петлюрівського загону лише заради того, щоб отримати на руки зброю і втекти у мандри за власним бажанням, то інший через свою нікчемність та наївність потрапляє в полон до більшовиків [39, с. 187].

Тематично цей твір є глибоким роздумом письменника над пережитим і відповідно впливом бойових дій на особистість людини. Валеріан Петрович не

змальовував когось ідеальним, а когось повною протилежністю героя. Тут не героїзовані ані бійці армії УНР, ані загони червоної гвардій. В умовах хаосу з погляду автора кожен має право на власну помилку і на власний життєвий вибір. В оповіданні відображено розчарування письменника в ідеалах революції, адже вони не принесли очікуваної свободи і радше навпаки поглибили соціальну прірву в українським народі. Навіть той же герой твору Олесь приєднався до гайдамацького загону лише тому, що перед тим довго обмірковував власне самогубство. В цьому випадку він також шукає для себе смерть, бо не є певним, що знайде щастя на тім життєвім роздоріжжі, яке виникло перед ним. Автор немов хоче показати крізь психологічну мотивацію та внутрішні чинники те, що часто штовхає юнаків до пошуку смерті в екстремальних умовах часу [46, с. 9].

«Гайдамака» – це історія не про зраду, а презентує собою персоналізовану розповідь про внутрішню боротьбу в душі людини в контексті ще важчого часу. Саме за рахунок такого психологічного прийому і можна краще розуміти контекст подій 1918-го року на Наддніпрянщині, відчутти дух епохи і реконструювати українське постколоніальне суспільство в умовах визвольних змагань [39, с. 189].

В 1920 р. В. Поліщук, друг В. Підмогильного переїхав у Київ, де видав власний альманах «Гроно». Тоді ж Поліщук зміг назбирати і написати матеріалів на ще одну схожу добірку, але знову ж таки – брак коштів. Тому тікаючи з Києва в Катеринослав, де також панувала розруха, два Валеріани редагували збірник Поліщука. Це відбувалось тоді, коли в місті панувала холера, а двоє друзів ділили спільну миску юшки з кількома галушками. Підмогильний взяв на себе передрук нечитабельного тексту колеги для того, щоб учні з друкарської школи мали змогу їх розібрати та надрукувати. Koreгуванням текстів займався П. Єфремов, а його доставкою – безпосередньо Поліщук. Що цікаво, то фіолетовий папір, куди було загорнуто тексти нового збірника Поліщука, крамарі могли залишати цукор для обох голодуючих Валеріанів. За цих обставин і народилась перша повноцінна поетична збірка В. Поліщука «Сонячна міць» [16, с. 1].

З 1920 по середину 1921 рр. Валеріан Підмогильний працює в Павлограді вчителем математики при місцевому відділі народної освіти. Праця охоплювала не лише м. Павлоград (сучасна Самар), а й сільські школи повіту [1, арк. 258].

В липні 1921 р. в Катеринославі Валеріани Поліщук та Підмогильний та П. Єфремов видали літературно-мистецький збірник «Вир революції». Тут були вірші Г. Шкурупія, М. Терещенка та М. Чумака, прозові твори Гадзінського, критична стаття А. Петрицького, а в основі видання – творчість В. Поліщука. Тут же В. Підмогильний зміг вмістити своє оповідання «В епідемічному бараці». У збірнику Петро Єфремов вмістив декілька своїх критичних статей, які опублікував під двома псевдонімами — В. Юноша і П. Тромов. Саме у великій літературній статті про творчість Підмогильного під назвою «Поет чарів ночі», В. Юноша (П. Єфремов) писав, що «В часи найсміливіших соціальних експериментів і спроб реалізації палких мрій і радісних сподіванок колективного «ми», в часи, коли так химерно, у всій своїй скрайній полярності, переплітається утопія й дійсність у величних масових рухах, він — на варті страждання, навіть особистого страждання, а не радості людини... Він не одвертає свого лица від неправди, якою вона сумною, нерадісною і невтішною не здавалася б йому...» [11, с. 96 – 97].

Оповідання Підмогильного «В епідемічному бараці» ще за життя вважалось автором одним із кращих творів за час творчої діяльності. Про це він зокрема писав і у автобіографії. Твір було написано в 1920-му р. під враженнями від тотальних епідемій по території всієї України в незалежності від того, хто і яку територію з учасників та антагоністів визвольних змагань контролював. Сцени, які автор прописав в бараці – це тільки зовнішня канва, певний фон подій, без яких би не був зрозумілим для загалу весь ідейний контекст. Основна увага для автора була прикута до людських душ і їх здатності або стати черствими до будь-якого горя, або ж навпаки бути вартими до страждань. Структура оповідання являє собою низку коротких і нелінійних епізодів без прив'язки один до одного. Однак, комплексно і відповідно до тематики вони презентують собою єдине ціле. Перші 7 епізодів мають хронологічну послідовність, а от у 8-му структура автором була змінена і на кінці твір позбавлений причинно-наслідкового зв'язку [49, с. 250].

Кожен епізод є окремою розповіддю і відповідно окремим портретом того чи іншого героя, які перебувають в одному і тому ж епідемічному бараці. Автор свідомо створив таку форму оповіді, яка комплексно є цілісний сюжетом. Схожі прийоми письменник передав і у оповіданні «Повстанці», у повісті «Остап Шаптала» та у більш пізніх творах. Валеріан Петрович зосереджував увагу на символічних деталях, які вміли передати психологію героя, яка могла викликати ту чи іншу емоційну реакцію в читача. З ідейних позицій, твір Підмогильного є цінним в тім плані, що автор показав читачу стан речей, який викликає у нього внутрішній стихійний протест. Він полягає в тому, що герої відштовхують від себе власні інтереси і відмовляються бути байдужими до чужого горя. Також, автор визнав право людини на радощі життя навіть в умовах, які є екстремальними [25, с. 44].

Крізь цю новелу і справді проходять біблійні мотиви крізь призму впливу атеїзму на душі людей. Непрямим текстом автор показує, що вже в 1920-му р. в Україні розпочалась епохальна боротьба між духовністю і атеїзмом. З іншого боку, Підмогильний хотів показати, що люди не переймалися релігійними течіями, а в ситуації, якій опинились, вони шукали лише порятунку від епідемії. Можливо саме і за цих обставин герої твору або жили ескапізмом та гедонізмом, або переживали кризу власної віри. Персонажі не стали свідками Богоявлення або покарання за свої земні пересічні гріхи, що і було сказано в останніх рядках оповідання: «Але воскреслий Бог не прийшов у барак, і сестра Ганнуся стояла перед ним, як самотній дозорець на варті страждання» [74, с. 83].

Усі ці речі, які спостерігав особисто автор прийшли в Україну в 1917 р. як один із наслідків закінчення гарячої фази фронту Першої світової війни. По-справжньому хвороба стала активною лише з кінця літа 1919 р. Тоді фронт, який не мав чітких кордонів та ознак його як такого, бо влада в містах змінювалась ледь не щодня, був заражений тифом. Хвороба ширилась тому, що колишні солдати РІА або українські австро-угорські полонені, які повертались додому масово заражали всіх рідних чи контактуючих тифом, іспанкою, віспою, холерою або кором. Підмогильний в 1920 р. фактично передбачив COVID-19 в 2020-му таким чином: «Пошесть завсіди буде, як не на Україні, то в Китаю або ще десь» [54].

В 1921 р. В. Підмогильний емігрує з Павлограду до Києва. Хоч і місто не мало столичного статусу як це було при Гетьманаті та УНР, все ж воно залишалось другим після Харкова стратегічно важливим центром. По укладенню угоди в Ризі 18 березня 1921 р. між Другою Річчю Посполитою, УСРР та РСФРР стало очевидним, що тримати столицю радянської України на прикордонні — це великий стратегічний ризик. Радянці не бажали повторити помилки травня 1920 р. і тому повернення столиці в Київ стало можливим лише в 1934 р. Тоді ж пріоритети змінились і вся увага перейшла не до прикордоння, а до реальної підготовки війни з Польщею. Попередньо основною метою було нав'язання радянського ладу полякам та анексія на користь СРСР Сх. Галичини та Заходу Білорусі. Водночас в реаліях 1921 р. Київ залишався потужним освітнім, військово-стратегічним та економіко-соціальним центром, який притягував до себе молодь з різних куточків держави. Хоч і локальна державна пропаганда змальовувала Київ петлюрівською столицею, але все ж воно утримувало марку культурної столиці [20, с. 12].

Приїзд В. Підмогильного до Києва в 1921 р. багато в чому схожий до приїзду в це ж місто головного героя його роману «Місто» — Степан Радченко також приїхав з провінції для того, щоб покоряти велике місто. Правда якщо герой Підмогильного в першу чергу хоче поступити в університет, то сам автор 2 місяця життя у Києві в другій половині 1921 р. пропрацював на посаді бібліографа в Книжковій Палаті. Оскільки ця праця не принесла йому бажаного доходу, а загальна економічна ситуація в Києві лише погіршувалась, він згодом емігрує до передмістя Києва Ворзель. Воно знаходиться на 16 км на північний-захід від обласного центру. Як тоді, так і зараз це було невеличке провінційне містечко, де було багато київських дач поруч із залізницею в напрямку Житомира [55].

У Києві того часу мало того, що не працював водогін і електростанція, так ще й студенти сиділи в аудиторіях у шапках та пальто. Велика кількість визначних київських науковців зразка осені 1921 р. покидали навчальні аудиторії та шукали по місту фізичного підробітку. Багато для кого порятунком стають села, де хоч і не було електрифікації, але була можливість бути ситним і краще забезпечувати своє матеріально-духовне становище. Так зробив і Підмогильний [34, с. 3].

У Ворзелі, котрий не мав ще і 20 років з часу заснування в 1905-му р., Валеріан Петрович влаштувався викладачем української мови і політосвіти в місцевій трудовій школі. Згідно з спогадами жителів містечка, митець не сприймав вчительство як своє покликання, а радше брався за роботу, щоб мати з неї хоча б якийсь хліб на прожиття. Тим не менш, у вчительському колективі юного вчителя цінили, а учні – щиро обожнювали свого наставника [36, с. 74].

Квартирував письменник в місцевої родини Портнових на Вокзальній (в радянські часи Великого Жовтня, а наші часи Курортна — К. Г.) в будинку № 56. Що цікаво – будинок майже неперебудований і стоїть майже такий самий, як і при житті тут Підмогильного. На перших порах вони безпосередньо тут не жили. Вони були киянами, які ще в дореволюційні роки звели тут свою дачу і були одними із перших київських родин з таким майном в цій місцині. Однак, з 1906 р. вони стали проживати тут стабільно. Олександр Гнатович Портнов був спадковим дворянином і як полковник козачих військ РІА у відставці мав право на пільгове придбання землі. Водночас його дружина — Наталія Сергіївна Портнова, яка була донькою дворянина та відставного титулованого лікаря Порецького з Лохвиці з Полтавщини, вважалась однією з перших мешканок Ворзеля. В дореволюційні роки вона входила у громадську земельну раду, де користувалась великим авторитетом [56].

В сімействі Портнових було три доньки. Найстарша з них Катерина була дружиною українського і білогвардійського авіатора Г. Горшкова, який загинув від рук ЧК в Москві в 1919 р. Ще одна з сестер Олена є матір'ю проживаючих у Ворзелі Євгена і Вадима Кисленків. Станом на кінець 2010-х рр. в будинку, де проживав Підмогильний ще жив з родиною Є. Кисленко — колишній вчитель місцевої школи. Власне у Кисленків збереглося цікаве фото початку 1920-х рр. На ній серед групи жителів Ворзеля зафіксована Катерина Червінська, яка була донькою місцевого священника. Вона мала спеціальну театральну освіту. В тому ж 1921 р. вона зустрічає на рік молодшого Валеріана, з яким вони побрались не пізніше грудня. Їх шлюб був по-справжньому щасливим всі 13 років спільного життя (1921 – 1934 рр.). Це було щире кохання, яке виникло спонтанно під час одного з вечорів в будинку родини Портнових у дачному Ворзелі [15, с. 74 – 75].

В харківський період життя Підмогильного (1929 – 1934) вона працювала у театрі Юного глядача, а після його арешту була репресована та заслана в Казахстан. Після відбуття заслання вона була бібліотекаркою у київському будинку піонерів, де знаходила час на впорядкування і пошук втраченої спадщини свого чоловіка. Саме завдяки праці Катерини Червінської ми і можемо читати майже всі твори досліджуваного нами письменника. Що цікаво – саме цей шлюб пізніше буде один із приводів для арешту Валеріана Петровича у грудні 1934 р. [19, с. 63].

Ворзельський період В. Підмогильного (1921 – 1923 рр.) відзначився такими творами як «Проблема Хліба» (1922), «Остап Шаптала» (1921-1922) та «Іван Босий» (1922). «Остап Шаптала» вийшла паралельно до нового видання «В епідемічному бараці», яке видав у Лейпцигу український німець Я. Оренштайн. Власне «Остап Шаптала» як повість була анонсована у вже згаданому «Вирі революції». Там же редакція видання зазначила, що Валеріан Петрович завершував роботу над перекладом французького роману А. Франса «Таїс» і згодом має написати передумову до нього. З усіма перипетіями, які часто виникали в тодішнім українським радянським бюрократизмі, перекладений роман вийшов лише в 1927 р. Роботу над ним Підмогильний вів ще у роки визвольних змагань, де долав вже описані вище труднощі, вир епідемій та висипного тифу. Це був по-справжньому подвиг заради того, щоб українці мали змогу читати класику без зайвого пошуку вчителя або репетитора з французької мови [7, с. 3 – 7].

Звертаючись більш уважніше до творів ворзельського часу зауважимо, що кожне із них є багато в чому іншим, аніж творчість юнацького віку. «Остап Шаптала» в цьому сенсі є тим твором, де без купюр була зображена проблема міста та села в реаліях 1920-х рр. Свого роду твір був підготовчою чернеткою до роману «Місто», адже герой повісті як і С. Радченко є вихідцем з сільської місцевості. Отримавши в місті освіту і робоче місце, він все таки не зміг стати жителем міста, адже в його атмосфері немає жодного індивідуалізму. З іншого боку, головний герой відчуває на собі провину перед тими, хто свого часу відкрив йому світ міста та дав можливості для того, щоб піти «в світ». Таким чином, головний посил твору — людина не є вільна ні в місті, і не є такою і в селі [32, с. 111].

Актуальна проблема твору одразу ж була помічена читачами харківського журналу «Шляхи мистецтва». Попередньо там вже було опубліковане оповідання Підмогильного під назвою «Собака», яку В. Підмогильний написав ще в 1920-му р. Водночас підкреслимо, що «Остап Шаптала» був помічений як в УСРР, так і закордоном. Він став по-справжньому тим твором, який відкрив Підмогильного як літератора для більш ширшого загалу, аніж Катеринослав чи Київ. З цих пір ним активно цікавляться українці по обидві сторони барикад, що в 1934 – 1937 рр. стане для нього фатальним. Однак, у ті молоді роки становлення та набуття літературного досвіду більш важливим за те, щоб перейматись підозрами ЧК-ОДПУ [59].

Сюжет оповідання «Іван Босий», який також був створений в цей період є розповіддю про те яким був справжній політичний прихід радянської влади на Катеринославщину (Дніпропетровщину). Тоді вони розпочали політику «здирати шкуру з мужика». Вислів, який придумав друг Підмогильного Тодось Осмачка є доволі актуальним і в сучасних реаліях тимчасово окупованих територій. Вислів з'являється тоді, коли в сцені з сільрадою майоріє червоний стяг, то автор це коментує так: «мов шкура здерта з мужика». Цей вислів і є головним у творі, де селянський бунт очолить і надихне напівбожевільний фанатик Іван Босий. Він напівголий і напівбосий незалежно від пір року, але водночас є побожним і щиро закликає боротись з владою від антихриста (більшовиками) [28, с. 355].

Твір написано від щирих вражень, які В. Підмогильний бачив на власні очі. У фіналі твору начальник міліції повіту, який запримітив бунтівника віддає наказ на його розстріл. Наказ виконується не з кримінальної, а радше політичної егіди – Босий є ворогом для більшовиків. В нього стріляють посеред степу, але і вбити не можуть, бо той, хто тисне на гачок немає змоги виконати задумане. Якась містична сила захищала цього дивака як пророка у царстві темряви. Побачивши це Іван Босий промовляє до міліціонера: «Ти, який підніс руку на людину! Будь ти проклятий!». Пішовши в бік від стрілка, міліціонер кричить Босому вслід: «Та що ж це таке? Я сотнями розстрілював заручників, рубав їх шаблею. А цього покидька хіба не вб'ю?!». Виконавець розстрілу таки вбиває Босого з карабіну. На кінці твору є доволі знакова фраза: «те що сяяло і блищало, виявилось купую гною» [67].

На фоні Голодомору 1921 – 1922 рр. в 1922 р. Підмогильний написав «Проблема хліба». Новела глибоко передає проблему того як люди у різний спосіб намагались вижити у ті нелегкі роки. Головний герой заради своєї ситості краде чужі кошти, а згодом стає альфонсом. За рахунок цього автор показує проблему вибору, який має кожен у екстремальній ситуації [25, с. 42].

На початку 1923 р. В. Підмогильний пише оповідання «Син», яке ще тоді було визнано одним з кращих прозових творів вітчизняної літератури. Твір було видано у Держвидаві в 1925 р. Особливо добре про нього відгукувалась тодішня офіційна літературна критика. В нім два антиподи — Грицько і Марійка, які є рідними братом та сестрою. Міняючи останнє, що було в хаті на хлібину, голодний син підгодовує матір. З боку сестра, яка спостерігає за цією картиною докоряє брату: «Матір бог кличе, а ти її нагло на світі держиш». Наприкінці твору мати помирає на руках у Грицька. Основний посил твору — діти від однієї матері можуть бути надзвичайно різними між собою [23, с. 73–74].

Восени 1923 р. В. Підмогильний з дружиною переїхали в Київ. Тут письменник влаштувався на роботу вчителем у 3-тю залізничну школу. Робота вчителем не була перешкодою для того, щоб стати членом Асоціації письменників (АСПИС). Тоді ця спілка об'єднувала майже всі покоління українських митців. Незабаром організація реорганізувалась на дві окремі — «неокласики» та «Ланка», яку і очолив Валеріан Петрович. До «Ланки» (1924 – 1926) увійшли такі літератори як Т. Осьмачка, Г. Косинка, М. Галич, В. Підмогильний та Б. Антоненко-Давидович. Гурток мав схожі принципи до «неокласиків», де також відстоювали питання постійного самовдосконалення [18, с. 24–25].

В центрі уваги «Ланки» був світогляд людини на тлі доби, а основне прагнення полягало в товариській співпраці, взаємодопомозі та захисті авторського права. Серед форм діяльності переважала студійна робота, спостереження за тенденціями в літературі в інших радянських республіках, огляд досягнень світових літераторів, перекладацька діяльність українською, участь у роботі друкованої преси радянської України, влаштування вечірок та літературних диспутів з приводу розвитку української літератури [26, с. 116 –117].

У той період письменник з родиною жив поруч з Сінним базаром у будинку, який виходив на ріг вул. Великої Житомирської у Києві. В 1924 р. Підмогильний отримує посаду редактора у видавництві «Книгоспілка» [1, арк. 259].

Тут він цілком і повністю присвячує себе роботі. Вже пізніше його друг Т. Осьмачка, який вижив в горнилі сталінських репресій 1930-х рр. згадував, що в день вільним свого товариша він майже не заставав. Працюючи в кабінеті, де завішений українським рушником стояв портрет А. Франса, В. Підмогильний приймав відвідувачів з наступними словами: «До вашої уваги в мене є тільки п'ять хвилин... А потім, прохаю Вас, будуть прислуговуватися вам мої книжки». Одразу ж після цього він показував руками на свою робочу бібліотеку. Індивідуалізм і цінність часу В. Підмогильним часто вражала пересічних відвідувачів, але була звичною для його близького оточення. Ті, хто письменника знали мало або заздрили йому часто за такий підхід до особистого часу називали його «контрреволюціонером» або по крайній мірі тим, у кого є такі нахили [61].

Як і згадувалось вище, середина 1920-х рр. в культурному житті УСРР була добою глибокої літературної дискусії. Головним питанням цього процесу було наступне — «Європа чи Просвіта?». Її слід було розуміти приблизно по такій схемі: Європа зберігала з нами історичні контакти, Просвіта в ній будувалась через міфологію. Європа в ті важкі роки зберігала відкритість. Просвіта тоді зазнавала впливів «хуторянства» та ідеологічного контролю Москви. Літературна дискусія 1925 – 1928 рр. не оминула і Валеріана Петровича, який бачив головну небезпеку для вітчизняної літератури у появі «ура-комуністів». Художній твір часто не сходився з офіційною позицією РКП (б) чи КП (б) У і тому часто зазнавав критики від партійних бонз. Особисто для Підмогильного в центрі уваги не була Жовтнева Революція і людина, а роль людини у тих процесах [62].

Особливо важливо було показати як важливо зберігати контакти між селом та місто крізь призму політики коренізації. Справа в тім, що в 1920-х рр. на території УСРР проживало 28 млн. осіб, де відповідно 23 млн. були мешканцями сільської місцевості. Для влади питання села і контролю над ним залишалось доволі гострим аж до початку жахів Голодомору 1932 – 1933 рр. [50, с. 444].

Проблема стосунків міста і села знайшла своє відображення у повісті діяча під назвою «Третя революція». Її вперше було опубліковано в 1925 р. в літературній збірці «Червоний шлях». В 1926 р. повість побачила окреме видання. У творі було показано реальну постать Махна без купюр, адже для радянської пропаганди він був зручним лише через гротеск. Махновців у творі було зображено як руйнівну силу, яка принесла для українців трагедію. Головна ідея твору полягає в тому, що у анархії як сили немає життєвої енергії і на своєму шляху ця політична течія буде жертвувати будь-чим та будь-ким. Так як про це напише Підмогильний, так і відповідно загинув український анархізм у листопаді 1920 р. [53, с. 7–9].

Крізь свої твори середини 1920-х рр. Підмогильний доказував, що людяність кожної особистості хитається у прірві між дикунством та культурним життям. З його позицій людей треба завойовувати саме культурно і без будь-якого застосування зброї. Саме на культурному завоюванні свідомості людей Підмогильний наголошує і у своєму головному творі в житті — романі «Місто». Він був виданий у Києві двічі — в 1928-му та 1929-му рр. Російський переклад вийшов в Москві в 1930 р. В цьому творі Підмогильний вкотре переконує читача, що його не цікавить загальна маса, а конкретно взята особистість [8, с. 65–66].

Поява роману співпала з приходом до влади в УСРР секретаря ЦК ВКП (б) Лазаря Кагановича. Тоді для широкого загалу стало відчутним, що проблема українзації буде взята під жорстокий контроль компартійного апарату. Водночас, поява роману Підмогильного відкрила перед масами проблему перспектив розвитку нашої нації. Ймовірно, що епіграф роману в цьому плані було поставлено саме у вищезгаданому дусі: «Шість прикмет має людина: трьома подібна вона на тварину, а трьома — на ангела». Твір, який став новинкою в літературі не міг не викликати і шквал активного обговорення поміж молоддю, яка є центральними персонажами в романі. Якщо для одних це був справжній літературний скарб та викликав багато порівнянь з творами зарубіжних класиків, то для інших роман був опозиційним до ідей пролетарської культури. Вони не могли збагнути як і яким чином сільський парубок, який досяг вершин у соціальному ліфті у місті все ж таки залишався самотнім та зануреним у ностальгію по дому [32, с. 113–115].

Жваве обговорення роману відбувалось на тлі суттєвого погіршення ситуації в УСРР. Якщо 1929 р. розпочався процесами розкуркулення та індустріалізації, то супроти української інтелігенції розпочались відверті напади влади. В липні того ж року були заарештовані 5 тисяч чоловік, яких пов'язали з міфічною «Спілкою визволення України». 45 учасників з керівництва СВУ, якої не було в природі були суджені на однойменному публічному судовому процесі у Харкові 9 березня – 19 квітня 1930 р. Прикметно, що паралельно до того як в лютому 1929 р. у Празі було утворено ОУН на чолі з Є. Коновальцем, в той же час В. Підмогильний у складі делегації письменників з УСРР відвідував у Москві Сталіна. Він вів довгу з ними розмову про проблеми національної літератури і місце української нації в ній. Сталін зафіксував для себе українських літераторів як «національно агресивних». З позицій диктатора, українським письменникам потрібні були «профілактика» й процедури з перевиховання. В 1933 – 1937 рр. такими засобами «перевиховання» для українських митців стали арешти, позасудові процеси, розстріли або каторга у місцях вічної мерзлоти. Тому й не дивно, що в подіях 1928 – 1930-го рр. «Місто» стало червоною ганчіркою для влади, яка налякалась альтернативної думки суспільства, де роман користувався популярністю [45, с. 28].

1929 р. письменник завершив роботу над романом «Невеличка драма», який багато в чому нагадує сюжети «Міста». Його головна героїня Марта Висоцька подібно до Степана Радченка також емігрує з села у велике місто. Як і Радченко, вона виявляється нікому непотрібна як романтична мрійниця. Для суспільства, в яке вона намагається інтегруватись, є лише науково-технічні ідеали, які не враховують людських потуг до прекрасного. Духовність Висоцької не є потрібна державі, адже вона буде гальмом для динамічного розвитку унітаризму в ній. Водночас, не менш вагомим моментом з роману є те, що антагоністка, росіянка Ірен Маркевич заявляла, що в українців немає власної національної ідентичності. З позицій москочки, українець не навчає дітей рідної мови досконало. Як протизвага, росіянка апелює до того, що росіяни зможуть засвоїть мову лише для того, щоб згодом боротись з українізацією. Побачивши те, що автор непрямо критикує верхівку за відхід від коренізації, роман згодом було заборонено [30, с. 64–65].

Роман побачив світ у журналі «Життя й революція» в 1930-му р. Окремо за життя письменника так і не вийшов. Взагалі, з переїздом до столичного Харкова у грудні 1929 р., життя письменника йшло зовсім по іншому. Хоч і творів він пише все менше, вся його праця була зосереджена на перекладацькій ниві. Він працював уже не лише для себе і дружини, а й заради однорічного сина Романа. В проміжку 1929 – 1932 рр. він працює у редакції журналу «Життя й Революція», а також у видавництві «Література й мистецтво». В Харкові він зміг опублікувати лише одне своє оповідання «З життя будинку» в «Літературній газеті» в 1933 р. [25, с. 45].

Ця новела була про втрату людяності і вийшла якраз в пік Голодомору 1932 – 1933 р. У творі автор розповідає про вигорання особистості в умовах тоталітаризму і закликає читача перед наслідками таких процесів. У творі вперше було озвучено позицію щодо неприпустимості соціального побуту та класових обмежень щодо тих, хто не був причетним до пролетаріату. Як для 1933 р. – це доволі сміливий крок як для українського письменника. Водночас, Підмогильний бере участь у багатотомних перекладах творів Оноре де Бальзака (15 томів), Анатолія Франса (25 томів) та Гі де Мопассана (10 томів). Кожен із цих перекладів слід вважати шедевром, які досі перевидаються в сучасній Україні [34, с. 1–2].

Останній відомий твір митця мав назву «Повість без назви...». Він мав стати третім романом у його творчості. У нім ідеал у вигляді красивої жінки кликав головного героя до переосмислення себе і свого світогляду. Тоді себе переосмислював і сам Підмогильний, який звів думки з Кантом, Фрейдом, Спінозою та Ніцше. Друзі письменника згадували, що він відчував повне роздвоєння особистості через суперечності між реаліями часу, власними судженнями про них і тим як це подавала офіційна радянська літературна критика. За тих обставин він і не міг вільно творити. Це вже не були ті 1920-ті, де літературна критика ще була конструктивна і кожен літератор міг відстояти себе як митець. Йому не писалось у селищі Заньки на Чернігівщині і всіма потугами Підмогильний жив лише в Києві, де минули кращі роки життя, де він знайшов кохану дружину і де звісно ж народився син Роман (1928 – 1949). З іншого боку, арешт Гр. Косинки непокоїв його та залишав у страху, що і він буде наступним [52, с. 310].

Отже ми бачимо, що творчий і життєвий шлях Валеріана Підмогильного до 8 грудня 1934 р. представляє собою сторінку довжиною в 33 роки. За цей час відбулось як мінімум чотири життєві періоди: Катеринославський (1901 – 1920), Ворзельський (1921 – 1923), Київський (1923 – 1929) і Харківський (1930 – 1934). Поміж цим, письменник мав спробу переїхати в Москву на зламі 1929 – 1930-го рр., але творчо і фінансово реалізувати себе в столиці СРСР не зміг.

Його творчий шлях вирішила українська національна революція. Він не встиг взяти в ній участь збройно, але зміг побачити ті реалії, які закріпили Наддніпрянщину в лабетах радянської окупації (1917 – 1991). Його твори покликані до уваги на конкретну життєву долю в контексті епохи. Вони позбавлені компартійної пропаганди і побудовані виключно на власних враженнях від побаченого на місцях. З іншого боку, не маючи закінченої вищої освіти, Валеріан Петрович все ж був хорошим знавцем французької та математики. Його здібності в точних науках будуть для нього хлібом на прожиття у Катеринославі та Павлограді в 1920 – 1921 рр. Водночас, вихід збірки «Твори Т. 1» в 1920 р. як для юнака, що писав ще з часів реального училища (гімназії) уже говорило про те, що його амбіції є ширші, ніж одна книга.

Хороші знання філологічні навички сприятимуть йому в роботі вчителем української у Ворзелі в 1921 – 1923 рр. та у 3-й залізничній школі у Києві в 1923 р. Саме у Ворзелі він знайде своє кохання — старшу на рік Катерину Червінську, доньку священника і театральну актрису. Саме вона народить йому сина Романа і саме вона збереже його спадщину для нащадків.

Участь в АСПИСІ (1923 – 1924), «Ланці» (1924 – 1926) та «Марсі» (1926 – 1929) дала можливість Підмогильному відчувати себе частиною українського літературного процесу. Участь в літературній дискусії (1925 – 1928) відкрила його як людину, яка вміла відстоювати свою позицію перед опонентами. Водночас якщо оповідання «Син» користувалось популярністю у влади, то вихід «Міста» її відверто налякав. Тому й не дивно, що у харківський період (1929 – 1934) письменник не матиме змоги працювати як літератор, але докладе багато душі і сил до перекладацької роботи, де водночас і відчує близькість незворотного арешту.

РОЗДІЛ 2. ВАЛЕРІАН ПІДМОГИЛЬНИЙ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

2.1. Репресії проти діяча і посмертна реабілітація

Початок 1930-х рр. в УСРР – це доба гучних судових процесів, Голодомору 1932 – 1933 рр. та двох гучних самогубств. Перше стосувалось протесту проти політичних арештів українських літераторів і його звершив 13 травня 1933 р. їх лідер Микола Хвильовий. Друге здійснив 7 липня того ж року головний український комуніст та ідеолог українізації Микола Скрипник, який не міг більше стримувати натиск політичних опонентів щодо його поглядів на державне будівництво всередині радянської України. Обидві події глибоко засмутили Валеріана Підмогильного, який усвідомлював, що згодом репресії стануть масштабніші і можуть зачепити особисто його.

В якісь мірі його підозри мали право на життя ще в 1932 р. Тоді він скаржився своєму колезі по цеху Аркадію Любченку, що вже 2 роки немає змоги писати. Іншому колезі, письменникові Віктору Домонтовичу в Валеріан Петрович розпачі казав, що не знає, про що писати. Тоді ж він намагався розібратись в соціально-політичній ситуації в республіці. Поглибившись в переклад трактату французького філософа Гельвеція (1715 – 1771), де мислитель епохи Просвітництва називає деспотизм головним ворогом для суспільного добра. Водночас, якогось рецепту для звільнення від деспотії в майбутньому і тим паче в реаліях 1930-х рр. український письменник у цім трактаті не знайшов [44, с. 175].

Коли в Харкові Підмогильний зміг видати лиш один свій твір «З життя будинку» (1933), де бабуся, котра була виселена у непридатне для проживання приміщення. З нею повелись як з типовим класовим ворогом. Можливо не випадково у цім оповіданні були такі слова як: «Класовий ворог — це в нас на кожному заводі й у кожній установі ніби штатна посада, яку хтось та повинен займати». В тому ж 1933 р. Підмогильний втрачає у Ворзелі батька. Яка була причина смерті пана Петра — невідома, адже це питання слідчими на допитах в

1934 – 1935 рр. уточненим не було. Водночас в тім важкім 1933 р. Підмогильний як той, що писав про Голодомор 1921 – 1923 рр., ще пробує берегти людяність [65].

Саме в 1933 р. В. Підмогильний стає ініціатором утворення письменницької їдальні в одному з пустих приміщень літераторського будинку «Слово». Він не лише ініціює утворення закладу, а й в умовах голоду у різний спосіб знаходить для нього завжди свіжі продукти. Водночас писати про новий для себе Голодомор письменник не може. З огляду на два вищезгаданих самогубства, він радше старається зайвий раз не потрапляти на очі великої юрми і все більше поглиблюється в читання книг. Про те яким був літератор у цім часі чудово пам'ятав син драматурга Миколи Куліша Володимир: «Дуже малого росту, в окулярах з сильними склами, що їх вживають дуже недобачаючі люди, трохи нахилений, скромний, з милою усмішкою, тихий і непомітний серед вічної метушні будинку». Тобто він не лише морально, а й фізично вигорав на фоні тих жахів, які розпочались в УСРР в 1930 – 1933 рр. [57].

Як і згадувалось вище, родина Підмогильних не змогла отримати власне житло. Їх в своєму роді прихистив друг Олекса Варавва. На зламі 1933 – 1934 рр. Підмогильний пише твір «Повість без назви». За сюжетом харківський студент Андрій Городовський (Рудченко) приїздить у Київ, щоб видати свою збірку нарисів, яка б стосувалась соціалізму на селі. В натовпі він звертає увагу на жінку, але зупиняє себе у пориві піти за нею. Красуня запам'яталась йому лише силуетом, який глибоко вражав його уяву і змушує його після повернення додому знову вирушити в Київ на її пошуки. В Києві він шукає її в різний спосіб, в тому числі згадує всілякі надумані деталі з тієї єдиної зустрічі [43, с. 119].

Систематичні пошуки юнака стають згодом його головною метою в житті. У Києві студент зустрічає художника Євгена Безпалька, який запрошує юнака пожити безоплатно у його квартирі. В цім помешканні він знайомиться з співмешканцем художника — професором Андрієм Пащенком. Спілкування з цими інтелігентами поступово сприятиме розкриттю особистості та внутрішнього єства головного героя. Хоч і головний герой не зміг знайти незнайому йому красуню, але все ж — на кінці твору він чітко дотримується задуманого і живе

останньою надією відшукати її. Останній твір митця зміг побачити світ лише в 1988 р. у літературному журналі «Вітчизна» [13, с. 32 –33].

Слід зауважити, що «Повість без назви» планувалась як роман, який так і не отримав завершення. Він зберігся лише частково лише завдяки дружині письменника. Що цікаво, будучи в місцях позбавлення волі, Валеріан Петрович писав їй: «Катя, зверни увагу на цей рукопис, щоб ти його не загубила. Така-то сторінка, ти підклей її, щоб вона не загубилася». Загалом, твір не був закінченим і скорше був творчим експериментом та певним ідейним продовженням роману «Місто». Фінал останнього роману, як і у головному творі письменника залишався відкритим. Йому як реалісту це було нормою в його мистецьких пошуках. Згідно зі спогадами літератора Григорія Майфета, який був під слідством в одній камері з Підмогильним в 1934 – 1935 рр. його співкамерник таки встиг завершити твір. Майфет, який зміг вижити в таборах, був нащадком шведських полонених доби Північної війни (1700 – 1721) на теренах України. Літератор, який мав активні контакти з австрійським літератором Стефаном Цвейгом, також відбув репресії 1933 – 1935 рр., але на відміну від кількох тисяч своїх колег по перу, він зміг вижити в горнилі репресій проти Розстріляного Відродження. Однак, не змігши знайти себе у роки Відлиги та застою як літератор, якому чинили перешкоди, покінчив життя самогубством в російській Печорі 13 вересня 1975 р. [65].

В 1960-х р. Гр. Майфет згадував, що В. Підмогильний пішовши на часткову співпрацю з слідством заявив, що нічого не підписуватиме доти, доки йому не дадуть багато паперу, олівець або ручку для того, щоб він мав змогу дописати «Повість без назви». Зі спогадів Майфета, закінчити роман для Валеріана Петровича було ділом принципу. Власне він ним лише і жив, бо вважав, що зможе там розкрити себе. В певній мірі, ця історія нагадує епопею по написанню роману «Мертві Душі» М. Гоголя, які не мали завершення і були спалені автором. На відміну від Гоголя, Підмогильний з дозволу слідчого та сидячи у слідчій ізоляторі зміг завершити задумане, але на відміну від класика XIX ст., його твір загубився десь у нетрях підвалів НКВС. Ймовірніше за все, останній роман Валеріана Підмогильного було знищено співробітниками каральної системи наприкінці 1930-

х рр. Певне підтвердження, що він працював над ним – каламар та чорнильниця в особистих речах арештанта В. Підмогильного в січні 1935 р. [58].

Сам арешт Підмогильного відбувся 8 грудня 1934 р. Попередньо при постанові на арешт (ухвалена не пізніше 3 грудня 1934 р. – К. Г.), його підозрювали по ст. 54 п. 8 «тероризм» КК УСРР і відповідно до підозри, було прийнято рішення, що його перебування на волі буцім-то може звершити терористичний акт супроти керівництва компартії як член відповідної організації. Для перебування під вартою слідчі обрали йому попередньо спецкорпус в'язниці у Харкові під № 1 [2, арк. 132]. Ордер на арешт і обшук досліджуваного нами діяча було підписано 4 грудня 1934 р. з терміном на одну добу [3, арк. 133].

За яких обставин і чому це було проведено 8 грудня 1934 р. – загадка. Тим не менш, арешт відбувся саме цього дня в рамках сфальсифікованої слідством НКВС за замовленням від компартійної верхівки справи проти 18 українських літераторів. Одним із приводів для такої справи стало вбивство в Ленінграді 1 грудня 1934 р. Обшук в будинку «Слово» в № 51 був проведений через 2 дні після арешту діяча – 10 грудня 1934 р. Окрім особистих речей, головною цінністю родини в чужій квартирі виявились лише 10 книг літератора. Які саме книги – в протоколі трусу (обшуку) не вказано [4, арк. 134].

В першому своєму допиті 9 грудня 1934 р. В.Підмогильний розповідає лише про власну біографію до арешту, ділиться своїми політичними поглядами (національну політику компартії оцінив позитивно, але важко пережив самогубства Хвильового і Підмогильного – К. Г.), участю в літературних угруповання 1920-х рр., розповів про заборону своєї першої збірки прози по невідомих причинах, а також про своє харківське оточення [1, арк. 258 – 260].

В одному із свідчень Григорія Епіка, яке було дано під тиском і ймовірно було сфальсифіковане слідчими вказувалось, що його друг Підмогильний ледь не сам як терорист доби царевбивць мав плани щодо фізичної ліквідації Павла Постишева як одного з організаторів та виконавців Голодомору 1932 – 1933 рр. в радянській Україні. Згодом між Епіком і Підмогильним влаштували очну ставку, де слідчі змушували друзів свідчити один проти одного. Усі обвинувачення, які дав Гр. Епик

проти друга Підмогильний заперечував. Так само В. Підмогильний заперечив будь-які обвинувачення проти себе в заяві слідству 14 грудня 1934 р. [1, арк. 272].

Якщо у допиті 16 грудня 1934 р. слідство знову цікавили його харківські контакти, то 17 грудня вони більше зосередили увагу на закордонному відрядженні Підмогильного у 1928 р. Тоді він відвідав Берлін та Прагу разом з А. Любченком та О. Копиленком. Ціллю поїздки було культурне ознайомлення з життя Центрально-Східної Європи. Окрім відвідин культурних закладів столиць держав, де був Підмогильний, він також мав ряд контактів з комуністами-українцями там, в тому числі з постійним представником УСРР Наумом Калюжним та поетом Павлюком. Через Любченка та Підмогильного Н. Калюжний мав намір передати М. Скрипнику велику теку з пресою і книгами чеською мовою. Павлюк особисто подарував Валеріану Петровичу один з номерів видання УВО «Сурма». Усі книги та журнали, які віз з собою Підмогильний в УСРР були відібрані червоними прикордонниками. Також, на цій допиті Підмогильний згадав про свій досвід видання закордоном в 1920-х рр. і про те, що пишучи свої твори в 1920 – 1921 рр. він переконливо вважав, що радянська влада не забезпечує українцям вирішення національного питання на їх же користь [1, арк. 279 – 280].

21 грудня 1934 р. В. Підмогильний вчергове заперечив слідчим будь-яку участь в терористичних акціях та організаціях [1, арк. 288 – 290]. Так само було і в протоколах від 22 – 26 грудня того ж року та в заявах до слідчих [1, арк. 291 – 313]. Однак, час спливав і під тортурями 11 січня 1935 р. протоколи допиту арештанта уже фіксують його зізнання. Звісно, що ці покази він давав під тиском і вже мусів оббрехати себе, адже заявив що воював на боці Дієвої армії УНР в 1918 – 1919 рр. і на початку 1920-х рр. він буцім-то писав свої твори в націоналістичному дусі лише тому, що не вважав для себе близькою радянську владу. Також, він був змушений оговорити себе і друзів, що буцім-то марсельські вбивства 9 жовтня 1934 р. короля Югославії Олександра I та міністра МЗС Франції Луї Барту наштовхнули його на думку, що це саме можна здійснити і в радянській Україні [1, арк. 315 – 316].

Усе це було зроблене для того, щоб В. Підмогильний продовжував писати свій останній роман в обмін на потрібні слідству свідчення. Цікаво, що іншими даними

це міг бути і роман «Осінь 1929», де письменник прагнув розповісти правду про колективізацію в українських селах. Чи було завершено цей роман – невідомо [58].

28 березня 1935 р. суд виніс вирок Підмогильному терміном в 10 років табірних робіт. Саме так була завершена його участь у справі міфічної «Контрреволюційної боротьбистської організації» («Боротьбистів»). Цікаво, що у родині дружини письменника це було не вперше – в 1929-му р. всі її три брата були арештовані ОДПУ. Один із них повісився, а ще два стали жертвами сталінських таборів. Покарання літератор відбував у одному з таборів на Соловках. Поміж таборовою працею, Валеріан Петрович активно працює над перекладами Оскара Вайлда та окремими творами Вільяма Шекспіра. Для покращення своєї англійської, він багато читає британських видань Плутарха. З Соловків він часто пише короткі листи до сина, де просить його бути слухняним та добре вчитись. Те саме він підкреслював і дружині в особистих листах, де розумів складність свого становища: «Влаштовуйся серйозно, міцно і, головне, не почувай себе зв'язаною зі мною. В тебе є дитина, а я — минуле». Поряд з цим, він просив дружину зберегти і опрацьовувати рукопис незакінченого роману «Повість без назви» [57].

Йому б ще жити і жити, він міг би стати і повноцінним українським нобелівським лауреатом. Звісно, що як і Еріха Ремарка, його позбавили такої можливості ті, хто ненавидів його творчість. 3 листопада 1937 р. його і ще понад 1100 в'язнів було розстріляно на Соловках. Його прах і досі покоїться десь серед тих кісток, які є в урочищі Сандармох в Карелії. Це там же, де і загинули М. Куліш та Лесь Курбас, які за легендою були вбиті однією кулею [47, с. 8].

Після арешту і осудження Підмогильного, в 1935 р. Катерину Червінську і їх спільного сина Романа було переселено у квартиру іншого репресованого в тім же будинку «Слово» Миколи Куліша. Син драматурга згадував, що Катерина Червінська не могла собі місця через його арешт. Вона стверджувала, що у неї забрали чоловіка, а у сина тата. Ця побожна пані просила в Бога сил, щоб витримати ті страждання, які принесла їм репресія глави сімейства. Згодом, Підмогильні були змушені покинути квартиру члени родини «ворога народу» згідно з постановою ЦВК СРСР від 8 червня 1934 р. Акт вказував, що усі ті, хто проживали з таким

суб'єктом на момент злочину (арешту), будуть позбавлятися всіх виборчих прав та будуть вислані в дальні райони СРСР на 5 років [46, с. 9].

За таких умов Катерина Червінська і Роман Підмогильний як матір та син були направлені в казахську Алма-Ату. У Київ родина змогла повернутись лише в 1945 р. Роман Підмогильний як здібний до навчання учень незабаром поступив до Київського медінституту, але в 1949-му р. слабкий на здоров'я з народження 21-річний Роман Підмогильний помирає від хвороби серця. Незабаром, К. Червінська отримала одну із кімнат в помешканні літературного подружжя Миколи Шеремета і Віри Єніної в київському будинку «Роліт». За своїм задумом, будинок багато в чому нагадував «Слово» у Харкові. Для Шереметів К. Червінська робила масу клопотів, які змушували їх вимагати від спілки письменників УРСР відселення важкої співмешканки, яка не давала їм умов для творчості [31, с. 10].

До кінця життя Катерина Червінська працювала бібліотекаркою у палаці піонерів. Влітку вона мала звичку їздити на кладовище до сина, де часто ночувала посеред могил. Вранці прямо з кладовища згорьована жінка поверталась до своєї праці в бібліотеці. Головним сенсом життя в 1950-х рр. було для неї реабілітувати свого чоловіка. Цього вдалось досягти через рішення військової колегії Верховного суду СРСР 4 серпня 1956 р. Опісля цього в неї були певні надії на те, що її чоловіка хоча б посмертно будуть друкувати. Заради цього вона ретельно редагує усі його твори. Однак, цього не сталося – Червінська померла в 1962 р. Її було поховано поряд з сином на Байковім цвинтарі (ділянка № 31), де попередньо вона встановила для сина та чоловіка пам'ятний барельєф [19, с. 65].

Пам'ять про письменника почала поновлюватись лише з кінця 1980-х рр. з початком видання його творів. З 1950 – 1960-х рр. вони періодично виходили серед української еміграції в Європі та Америці. Землю з Сандармоху як символічне перепоховання Підмогильного вдома було привезено лише в 2000-х рр. У червні 2024 р. українські журналісти з видання «Громадське» заледве змогли розшукати могилу літератора та родини на Байковім. Зі слів журналісток, для цього їм знадобилось 2 години, щоб посеред чагарника віднайти цей вагомий для української літератури обеліск. Станом на квітень 2025 р. місце довкола могили

було у задовільному стані. Площа довкола неї була очищена, а саму могилу можна впізнати за відомим зовнішнім профілем письменника [див. додаток Е].

З 2019 р. в житловому масиві Теремки в м. Києві існує вулиця на честь Валеріана Підмогильного. З 2015 р. жителі Ворзеля, де проживав письменник в 1921 – 1923 рр. періодично прохали у влади дозволу на появу в містечку вулиці на честь Валеріана Петровича. Тільки опісля початку повномасштабної війни, 13 квітня 2023 р. вулиця на честь 1-го травня у Ворзелі була перейменована на честь В. Підмогильного. За підтримки УКФ, восени 2023 р. окремий випуск подкасту «Будинок Слово» був присвячений творчості В. Підмогильного [55].

Отже, ми констатуємо, що вивчаючи останні роки життя українського генія літератури міжвоєнного часу ми бачимо, що його як і тисячі інших літераторів було фізично та морально знищено системою в 1937 р. Арешт, який відбувся 8 грудня 1934 р. певною мірою відчувався Підмогильним ще з часу його переїзду у Харків в 1929 р. Останні роки перед арештом письменник не мав змоги реалізовувати себе як автор прози і був змушений жити в чужих квартирах по всій столиці.

Окрім перекладацької діяльності, він ще намагався зберігати в собі сили до саморозвитку, намагався дбати про добробут рідних та вкладає максимально своїх зусиль в перекладацьку працю. Увесь той жах, який пережив Підмогильний на допитах 1934 – 1935 рр., які фізично його зламали, не був перешкодою йому у творчості, які ніхто й ніколи вже не бачив. Його рукописи якщо не згоріли, то ймовірно і зараз десь є сховані в архівах ГДА СБУ, ГДА МВС або ще не знайдені в інших колекціях.

Невідомо коли саме дружина дізналась про його загибель в 1937-му р. Її відданість до кінця є підтверджена як її ініціативою щодо реабілітації померлого свого чоловіка в 1956-му р., так і спробами видати його творчість в 1950 – 1960-х рр. та встановленням символічного кенотафу на могилі сина на Байковій цвинтарі. Водночас зауважимо, що у сучасній Україні не є достатньо пам'яті про цього літератора назвами лише двох вулиць, включенням до шкільної програми чи виданням подкасту від УКФ. На наш погляд, потрібні більш глобальні рішення щодо популяризації творчості та пам'яті про Валеріана Петровича Підмогильного.

2.2. Роман «Місто»: неекранізована вершина української прози

Свій роман «Місто» Підмогильний ще за життя вважав одним з своїх головних творів. В шкільній програмі це фактично єдиний твір, який запам'ятовує старшокласник перед походом в доросле університетське життя. Чому він такий вагомий? Ймовірно тому, що в нім є життєва драбина кожного, хто покорає велике місто або того, хто приходить зі школи чи коледжу або іншого місця для реалізації себе серед соціуму. Так, роман було написано ще в 1920-х рр., але ті ж проблеми урбанізації, курсів української мови, формування якісно нової української літератури, пошуку ідеалу жінки і вірних друзів є такими ж, як і в 2020-х рр. Водночас все те, що відображено в романі є історією, є сучасним і водночас залишається з багатьма відкритими питаннями для майбутнього. Ці питання слід спробувати і зрозуміти в межах цього підрозділу нашої роботи.

Власне написання такого формату роману, який присвячений урбаністичні і зникненню тем про рустикальність вітчизняної літератури стало одним із наслідків утворення у Києві в 1924 р. літературного угруповання «Ланка». Згодом, змінюючи назву на «МАРС» (Майстерня революційного слова), в 1926 р. в угрупованні, де був Г. Косинка, В. Підмогильний, Є. Плужник, Б. Антоненко – Давидович та ін., одразу виділяються двоє — Євген Плужник і Валеріан Підмогильний. Перший з них створив роман «Недуга», а другий є автором всім відомого «Міста». Якщо про роман Плужника знають переважно літературознавці, то роман Підмогильного є одним із літературних брендів доби Розстріляного Відродження [13, с. 27].

Багато в чому стиль Підмогильного є схожим до творів француза Оноре де Бальзака, адже той також писав історії провінціалів, які покорають столицю. Не виключно, що певні ідеї Валеріан Петрович міг запозичити саме у французького генія. Водночас український колорит цієї ідеї є відмінним від французького. Чим? Згадаймо лише фінал повісті Підмогильного «Третя революція», де махновці, які грабують місто і знищують його згвалтували головну героїню. Цей доволі похмурий твір з жахами визвольних змагань є прологом «Міста» [32, с. 110].

Чому так? Бо головний герой роману Степан Радченко і сам в минулому був учасником визвольних змагань. Вагомо, що в цьому творі Підмогильний показав, що українська революція 1917 р. в своїй природі була повстанням українського села супроти русифікованого міста. Це була одна із вагомих причин революції, яка хоч і на якийсь час за більшовиків стала коренізацією, але не врятувала нарід від колективізації, двох Голодоморів та надважких сталінських репресій. В реаліях 1917 р. село щиро прагнуло помститись місту, якому заздрило через соціальний і матеріальний чинник. В своєму роді сюжет «Міста» є ідейним продовження тієї битви, яка тривала у подіях «Третьої революції». Тобто С. Радченко постає тим персонажем, який повинен покорити Київ. Хоч це вже не було місто з столичним статусом, але все ж воно було культурною столицею УСРР [45, с. 27].

Ким власне є головний герой? Степан, а згодом Стефан Радченко є обдарованим провінціалом з повстанським минулим та добре засвоєним ідеологічним нашаруванням часу. Для нього місто є ворожим фронтиром, бо тут він не має уявлення про ритми життя, ще не встигнувши потрапити в нього, проклинає міщанство і зневажає його, бо це на думку героя досі «буржуї». Він прибуває в Київ на пароплаві і стає на його землі на пірсі річкового вокзалу на Подолі. Дивлячись на місто з берегів ріки, воно нависає над ним громадами будинків. Головний герой має нестерпну думку про те, що нічого не зміниться як до його появи, так і після нього. Радченко дещо ображений тим, що на нього немає уваги від міста. Як людині, яка любить увагу, йому одразу ж не вистачає її. Щоб заповнити дефіцит, головний герой вирішує покроково покорити місто [67].

Що є складовою такого завоювання? В жодному випадку, це не є завоювання зі зброєю, яке завершується втечею з вкраденими цінностями чи коштовним одягом. Радше навпаки — поки Радченко робить спроби покорити Київ як місто, саме воно і змінює його як особистість. В якісь мірі це є природний процес урбанізації, де людина з села стирає свою ідентичність в обмін на блага міської цивілізації. Особливо в цьому випадку є вагомими такі компоненти як хороша робота, житло та певне суспільне визнання. Так і у випадку Радченка кожна сходинка у соціальній драбині — це зміна дами серця і помешкання [55].

Вся кар'єра головного героя проходить по горизонталі від низу до верху по висхідній. В якійсь мірі вона є географічною відносно м. Києва. До прикладу, перший епізод в романі відбувається на Подолі на березі Дніпра на пристані. Перша адреса проживання Радченка — це Подільські Вали, де він живе в знайомого свого дядька у хліві з коровами. Безумовно, що це відверта зневага міщанина відносно жителя сільської місцевості. Степан усвідомлює, що на інше він поки претендувати не може. З іншого боку він бачить, що село є невдалим супутником міста, де зупинився час. Власне українське тогочасне село є відображенням минулого, а місто є провісником майбутнього. В певній мірі Підмогильний як сам виходець з села є багато в чому радикальний. Надмірна така позиція виявляється у відкиданні села у контексті часу, адже тут вимальовується його непряма полеміка з творами Івана Нечуй-Левицького. Замість того, щоб оспівувати красу села, роман «Місто» В. Підмогильного стає інструментом, який утверджує урбанізацію [57].

Перша частина твору завершується тим, що Радченко зміг завоювати собі певне становище в Києві. Особливо сакральною є ритуальна сцена, де Степан спалює остогидлий йому офіцерський френч, торби, які він мав ще з села та викидає на смітник порвані чоботи. Хоч він і купує собі явно найдорожче пальто, костюм та сорочку з зеленими запинками, які вважались зі смаком. Так він отримує почуття впевненості і згодом переселяється поближче до центру. Багато в чому тут був і вплив секретаря лекторського бюро, який порадив змінити одяг головному герою виключно з міркувань престижу. Тут також грає роль і те, що окрім зміни одягу, головний герой змінює себе і чим більше він поринає у ритми Києва, тим більше у нього є розуміння, що дороги назад у село в нього немає [14, с. 61–62].

У фіналі твору Радченко здобуває визнання, кар'єру письменника та редактора, яка дала йому змогу винаймати житло на Печерську. Щастя, яке відчуває головний герой без користування ліфтом в будинку на 6-му поверсі дає йому змогу з вікна побачити все місто, яке опинилось у нього перед очима. Головний герой Підмогильного посилає до вечірнього Києва повітряний поцілунок як апофеоз успіху українця. Багато в чому В. Підмогильному вдалось передати процеси народження нового автора з успіхами та невдачами [22, с. 16–18].

З огляду на багато топонімів, анахронізмів, вже неіснуючих назв, маловідомих постатей та інших речей в романі, його потрібно завжди видавати з великим розлогим коментарем. Цей твір – це роман міжвоєнного часу. В нім була передана атмосфера Києва в час життя у нім В. Підмогильного, де є і середовище Ланки/Марсу та неокласиків. До прикладу, у місці, де С. Радченко сидів та порвав рукопис свого твору, котрий не було схвалено для руку — це колишня вулиця Миколаївська, а нині Городецького. В радянські часи це була вулиця на честь Карла Маркса, де в 1919 – 1920-х рр. розміщувався письменницький клуб в готелі Континенталь. До появи творів Домонтовича та Підмогильного українські література не відзначалась творами, де були б відомі для містян описи Києва. Власне місто не було добре представлене як літературна столиця 1920-х рр. [65].

Звичайно, що до 2022 р. образ Києва на пострадянському просторі часто асоціювався з творами російськомовного письменника М. Булгакова. Попри те, що він був вихідцем з України, він відверто за життя зневажав усе українське, а місто, де він прожив свою юність і почав пізнавати тяжкість дорослого віку Булгаков напрямую назвав «російський Київ». Справжню національну ідентичність міста цей російський шовініст відверто зневажив і знецінив. А що ж зробив Підмогильний? Він хоч і не був місцевим, але саме він обдарував Київ тим Ренесансом, який відчувало місто в 1920 – 1930-х рр. Опісля довгого гніту царату, який замінили на більшовицьку окупацію, локальні функціонери обрали українізацію як один з способів діалогу з народом. Головний герой роман також дає лекції як і автор книги, адже українізація була ключовим державним рухом того часу [62].

З огляду на всі ті сходи кар'єри, які пройшов Ст. Радченко, його водночас і не можна вважати кар'єристом, адже він також у фіналі твору стає успішним митцем. Його шлях у літературу багато в чому став випадковим. До прикладу, випадково потрапивши на літературну вечірку в один із сучасних корпусів Київського національного університету імені Тараса Шевченка на бульварі Шевченка 14 (там же є та сама актова зала другого поверху, де в 1920-х рр. частим гостем був і сам Підмогильний — К. Г.), він згодом стає гостем у літературного критика Світозарова, в яким ми можемо впізнати поета Миколу Зерова [13, с. 28].

Повіривши у свою наївність, С. Радченко вирішив, що: «Якщо так просто бути письменником, тебе всі знають, ти стаєш відомим, дівчата дарують тобі квіти, то чому ж так просто не утвердитися в житті?». Перша спроба пера Степана Радченка була про бритву. Тут Підмогильний зобразив певну пародію на примітивний реалізм, яким компартійні чиновники намагались заповнити літературний простір України. Особливо цим страждав головний критик В. Підмогильного А. Хвиля. У оповіданні Радченка є автобіографічні риси, які він як спростив, прикрасив ідеологією в умовах часу та пропаганди і підписав його з новим іменем — «Стефан Радченко». Хоч і критик Світозаров відрікся від його тексту, Радченко не здався. Так, «граючись, він порізався», але з іншого боку головний герой усвідомив, що література є дещо більшим, ніж просто гра. Творчість він перестає сприймати як спосіб розважитись. Перед чистим аркушем паперу герой лише більше усвідомлює, що перед ним є мистецький виклик. Степан прийняв виклик і виходить за рамки споживача урбаністики, адже зміг її культурно та морально опанувати, де і став одним з її творців [24, с. 362 – 363].

Вагома роль в романі відведена жінці. Подібно до змін місць проживання, роботи та одягу, в житті Радченка вони грають роль своєрідних сходинок від гіршого до кращого. В кожній з панянок Радченка є своя психологія, характер та власна біографія. Усі вони формують соціокультурну і мистецьку ауру довкола своїх постатей. Жінка — це і сходинка, і випробування життям для героя [55].

Перша з них є Надійкою і образом дівчини з села, яка б не змогла утримати себе в місті. Валеріан Петрович чудово знав це, бо свого часу і сам вирвався з Києва у Ворзель, але все ж повернувся назад. Цей мотив грає не останню роль у творі. Історія Надійки — образ кар'єри жінки з села у місті. На початку твору вона імponує Радченку, бо він з відвертою зневагою ставиться до міщанок на вулицях Києва, де зустрічає їх з оголеними шиями та плечима. В одязі Надійки спідниця не показує колін, а комірць має змогу закрити шию. В певному сенсі тут є відголоски твору Квітки-Основ'яненка «Маруся». В головного героя є добре розуміння того, що у красуні з відкритими плечима не є для нього. Це не є скажімо його типаж. Водночас з Надійкою стосунки завершилися гвалтуванням в парку [65].

Так, це був один з емоційних наслідків його літературної невдачі і в цім випадку Надійка стає жертвою, де Радченко вирішив відбити свою особисту образу на критика. Чи вдало? Звісно ні. Водночас ця ідея є посилом до творчості Нечуй-Левицького, який часто брався до трагедії покриток так, як і свого часу Шевченко в образі Катерини. По логіці речей, Надійка мала б повторити долю Катерини Шевченка і залишитись на все життя нещасливою. Перед фіналом твору, Підмогильний робить доволі цікавий прийом — під час чергового падіння Радченка, він ідейно повертає свого героя до Надійки. Він не лише в думках повертається до неї, а й хоче повернутись в село, знайти її та ошчасливити їх обох. В своєму роді Степан прагне зняти свій гріх у парку та почати з Надійкою життя сільського праведника. Однак, на відміну від своїх попередників у літературі, Підмогильний робить все навпаки — Надійка є успішна, заможна і одружена жінка з власною домівкою в місті, яка от-от стане матір'ю. Вона отримала повний соціальний пакет від життя і її абсолютно не цікавить Радченко [67].

Ця сцена вкотре змусила Радченка змінитись і почати вчитись кохати. Вміти кохати він вчиться саме в місті. Село не могло його цьому навчити. І саме першою міщанкою, яка вчить цього мистецтва сільського парубка була господарка першого помешкання — Тамара Василівна (Мусінька). Вона вчить цінувати головного героя поцілунки, щирий потяг до жінки і жінки до чоловіка. Однак, через побутові та інші питання, роман не протривав довго. Наступною стає Зоська, яка була повноцінна міщанка, яку знаходить Радченко в театрі. Однак, вона не є його бажанням, бо Зося була звичайною пересічною панянкою. Хоч він від неї і пішов, але цього не може пережити вона і завершує життя самогубством. Так, він свого роду і пошкодував, що у вечір, коли кинув її вже йшов знайомитись з іншими [66].

У фіналі твору С. Радченко стає переможцем, який здобуває для себе цінний трофей — початок стосунків з харківською балериною Ритою. Це вже не є той рівень стосунків, які він мав з Надійкою, Мусінькою чи Зосею, адже тут йде мова про стосунки митця і мисткині. Двоє творчих людей знаходять себе і практично завершення твору залишається відкритим. Водночас ми бачимо, що Радченко вийшов зі школи виховання почуттів професіоналом [13, с. 29 – 30].

Загалом ми бачимо, що це був один із перших романів на урбаністичну тематику. В нім багато полеміки, яку активно піднімає друг Радченка поет Вигорський. Багато в чому він є схожим з Г. Шкурупієм, якого Підмогильний добре знав у ті часи. Водночас, твір Підмогильного наголошує, що колишні повстанці з села приходячи в місто інстинктивно здатні до насильства. В тій же «Третій Революції» є доволі знакова цитата, яка завершує твір: «В комірчині лежала купа зганьбленого тіла». Цими тілами були збезчещені поставили селянами жінки. У сексизмі Радченка є присудок Підмогильного тодішнім умовам патріархальної культури. Багато в чому це і відображення бачення Радченком патріархальної культури та його власного ставлення до жінок. Подолавши спадщину цього минулого, він не лише урбанізує і модернізує себе, а й своє ставлення до жінки як до прекрасного і чогось великого [14, с. 62].

Радченко на початку і Радченко на кінці суттєво психологічно змінюється. Показуючи пережитки патріархату і особливо його сільського підвиду. Самі риси села Підмогильний зобразив у формі патріархально-рустикальної культури. В нім він хотів показати те, що бачили його попередники — Т. Шевченко та І. Нечуй-Левицький, які наголошували на обмежених правах жінок. В. Підмогильний крізь цей роман показує, що насильство до жінки це є пережиток цього патріархату і його слід викорінити як анахронізм. Тому коли в Радченка з'явилися стосунки з Мусінською, то лише тоді цей патріархат відходить на задній план. Головний герой зумів навчитись відчувати ніжність та вдячність. Відносини з Зосею такими не назвеш, адже це були скорше сплесками емоцій. Останні стосунки Радченка з балериною Ритою є вже тією моделлю, які не дадуть йому можливості повторити свої безчинства з Надійкою. Тут він хоче конкретно старатись заради конкретно жінки у конкретний час та за конкретних обставин [50, с. 15 – 18].

Якщо поглянути на роман ще з глибшої ретроспективи, то ми побачимо, що «Місто» є відвертою пародією на ідеального персонажа з радянських фільмів та літератури. Стартуючи з села з направленням від місцевого парткому здобути в місті вищу освіту та повернутись в село, він не виконує цього. Культурно в місті його також нічого не цікавить окрім того, де є визнання [60].

Повною протилежністю Радченка є його односельчанин Левко. З ним Степан приїхав на пароплаві у Київ. Левко є простаком, який вивчав агрономію, знав лише два маршрути по місту і не занотовував для себе назву вулиць. Такий психотип є типовим для тодішніх вихідців з сіл. Для них місто переважно тимчасовий перевалочний пункт для здобуття освіти задля того, щоб використати на практиці в своєму рідному краї. Тому й не дивно, що згодом Левко без вагань покинув місто. Левко є ідеальним українцем для радянського часу, він без вад. З іншого боку, його простота нікого особливо і не приваблює. Радченко навпаки є людиною складною, з багатьма різними рисами, які мають як співвідношення з особистою вдачею, так і типом культури, яка зробила його таким [32, с. 111].

В. Підмогильний чітко відобразив складність життя без купюр. Він не розділяє позитив та негатив, але він і не кладе простих рішень. Автор показує життя справжнім. «Місто» тому й досі приваблює школярів старших класів тим, що це і є путівник у доросле життя. Певним другим-я Радченка є Вигорський (протипом був Євген Плужник, друг Підмогильного — К. Г.). Цей поет як посприяв Радченку в його першому творчому дебюті, так і сам є уособленням героя в майбутньому. Поки Радченко був колекціонером успіху, жінок, одягу і зміни житла, а також вражень та емоцій, Вигорський навпаки уже це все досягнув і став новим Сковородою. Він не тільки як великий мислитель багато роздумує над складнощами життя, а й прагне втекти від світу, який його не має спіймати. І поки Радченко як прибулець з села завойовує місто, то для Вигорського такої мети нема. Він уже це свого часу зробив і з поезії він плавно переходить у філософію. Цими роздумами він заражає і Радченка, який також поступово стає філософом [65].

Вагомо, що роман з'явився для В. Підмогильного несподівано. Він точно не знав що це саме буде — чи кінороман, чи комедія. Багато в чому тут зіграло роль те, що керівництво Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУКФУ) переїхало з Харкова у Київ. Для багатьох київських митців це стало надією на те, що читачі зможуть побачити екранізації їх творів. Згодом, як зазначав Підмогильний, це стало недоступним для митців. Кінокомедія як жанр в цій творі йому не далась і тому він завершив «Місто» як модерний урбаністичний роман [25, с. 43 – 44].

«Місто» Підмогильного з його слів з'явилося лише тому, що він обожнював міську культуру і не бачив себе поза нею. Цей роман був його спробою наблизити місто до психології українця, який через імперську русифікацію і не знав яким може бути місто. Типова українська класична література переважно зображала українців в селі, але не писала про сучасне місто. В 1929-му р. В. Підмогильний писав відповідь на одну з анкет читала в «Місто», він стверджував, що коли критика закидає йому хуторянство по відношенню до міста, то він радше кине таку ж невдячність міста супроти села. Як аргумент, він називав життя під стріхами, де ще хтось з тих же критиканів вважав романтикою [6, с. 45]

За життя Підмогильного книга була видана двічі – в 1928 – 1929 рр. В 1930 р. перекладена на російську. Її сприймали по різному — комусь вона була як дзеркало епохи з глибоким філософським змістом, а для інших «антирадянською» і тою, де не було містка між містом та селом. Критики часто повторювали тезу, що Підмогильний написав автобіографію, що сам автор мусив у пресі часто відкидати. Після його арешту 8 грудня 1934 р. та загибелі в 1937-му р., книга до кінця 1980-х рр. в УРСР була під заборонаю. Вперше в діаспорі роман вийшов у США в 1954 р. Передмову до видання написав Г. Костюк [29, с. 290]. Вперше книгу видали в 1991 р. тиражем в 70 тис. примірників у видавництві «Наукова думка». Протягом 1990 – 2020-х рр. роман неодноразово перевидавався українськими виданнями [58].

Хоч і книга періодично перевидається, все ж вона досі не є екранізована. Тут є багато перепон як економічних, так і соціально-політичних. Після появи фільмів українського режисера Т. Томенка «Будинок «Слово»» (2017) і «Будинок «Слово»: Нескінчений роман» (2021), останній з яких був показаний лише після початку повномасштабної війни, логічним видається, що і твори того періоду можуть потрапити на екрани. Це є необхідністю, оскільки все менше молоді та загалом людство читає книги. Воно звикло переглядати сюжети коротко у смартфоні через рейтингові соцмережі, де іноді фрагмент з фільму мотивує переглянути його в кінотеатрі. Фільм на основі роману «Місто» міг би дати вітчизняному кінематографу можливість презентувати себе закордоном, знайти мотивацію берегти культурну спадщину і все більше відходити від русифікації.

Чи має шанс виникнути такий фільм ще у наш час? Питання, яке залишає собою право залишатись відкритим. Тим не менш, варто сподіватись, що той чи інший український режисер, який візьметься за цю роботу, зможе не лише передати Київ доби В. Підмогильного, а й показати трагедію Розстріляного Відродження. Ми не повинні жити радянщиною чи тими продуктами країни-агресора, які і зараз часто потрапляють в рекомендації. Ні, нам потрібно формувати щось своє і якісне. Тоді і в соціумі буде потяг до коренізації, яка посилилась лише під час війни.

Отже ми бачимо, що роман «Місто» Валеріана Підмогильного є дзеркалом епохи українізації, урбанізації та творчих пошуків себе українськими літераторами в Києві зразка 1920-х рр. Унікальність роману полягає в тому, що автор вперше зобразив саме українське місто без прив'язки до імперського минулого, показав саме українських міщан і показав реалії соціального ліфту. Випробуванням для головного героя є його жінки, особистий одяг, зміна місця роботи і орендованого житла. Покинувши освіту, Радченко проходить університет життя в місті і у фіналі стає тим, кого місто перевиховало та навчило жити за власними правилами.

РОЗДІЛ 3. РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Будучи в пошуках творчого натхнення для власних бізнес-ідей, фільмів, наукової діяльності та прагнучи морального відпочинку, людина часто змушена звернутись до художньої книги. В ній людина розкриває себе духовно і часто знаходить для себе відповіді на запитання, які може не надати священник, друг чи родич або і батьки. Художня книга може і немає відповіді на всі насущні запитання, але вона може розкрити нам час, епоху та біографічні сили на тих, хто в ній справді жив та творив. Для історика художні твори – це додаткова можливість відчувати епоху, яку він досліджує. Для вчителя історії – один із засобів формування аксіологічної компетенції на уроках історії. Особливо це є актуальним для літератури України XIX – XX ст. В ній на відміну від матеріалів преси, спогадів очевидців, докладних мемуарів та кінохроніки можна відчувати усі ті емоції, враження та почуття, які відчували на собі чи представники Розстріляного Відродження, чи всі ті, хто відстоював українство в часи дисидентів.

В тому чи іншому випадку художня література відіграє вагомую роль у формуванні сторичної свідомості школярів. Вона дозволяє осмислити події минулого крізь призму долі людей, які пережили війну, Голодомор 1932 – 1933 рр., репресії 1930 – 1950-х, побачили останні десятиліття тоталітаризму та змогли дожити до 1991 р. На відміну від сухої статистики, фактів, дат та карт, що характерно для традиційного корпусу історичних джерел, у художніх творах є ті елементи, які сприяють оживленню її як такою. Вона стає ближчою та зрозумілою учням. Занурюючись в сюжет художньої книги, учні емоційно стають близькими з її героями і тим самим краще відчують історію, ніж просто через вищеописані фактори та інші чинники [71, с. 18 – 20].

Історично склалось, що художні твори базисно побудовані на реальних історіях і подаються через власний досвід автора. Це дозволяє побачити побут епохи, відчувати проблему соціально-економічного та громадсько-політичного становища нації, відчувати чи не відчувати змін в найбільших її проблемах [72, с. 38].

Художні твори на уроках історії презентують собою якісні ілюстрації конкретного історичного періоду і є джерелом для аналізу соціально-економічних, культурних та морально-етичних проблем на тлі епохи, яка описується або в яку написано твір. До прикладу, твори П. Куліша, Т. Шевченка, І. Котляревського та М. Гоголя дають можливість відчувати козацьку добу, уривки з творів І. Франка, В. Стефаника, Л. Мартовича, М. Черемшини передають атмосферу Галичини XIX – першої третини XX ст., у творах Ю. Горліса-Горського, В. Шкляра – відчувати атмосферу повстанського руху на Наддніпрянщині в 1920-х рр. і т.д. Тобто саме через художні образи, які є в цих творах учні можуть краще відчувати складні теми, побачити жахи війни очима очевидця або реконструктором подій [48, с. 81].

Використання художньої літератури в уроках історії – це і міжпредметна інтеграція, де поєднуються знання історії з вітчизняною літературою, етика та багато компонентів з правознавства. Це дозволяє утворити цілісну уяву про історичний процес і його вплив на формування національної ідентичності. Не менше важливим в цьому плані є і те, що художнім словом можна розвивати критичне мислення, вміння корелювати факти, співставляти різні точки зору, формулювати власну позицію щодо історичних подій, фактів та явищ [40, с. 3–4].

В цьому ж контексті відзначимо, що шляхом накопичення інтелектуального потенціалу людства, воно також перебуває і в пошуках ціннісних ідеалів. Школа є тим місцем, яке прагне привити своєму майбутньому випускнику ряд особистісних якостей високоінтелектуальної та духовно багатой особистості. Заклади ЗСО кладуть за мету сформувати індивіда з основними навичками для долаття викликів у сучасних цивілізаційних процесах. В цьому випадку особистість є конкретна людина зі своїм світоглядом та власним багажем знань про культуру [21, с. 152].

Першочергово школа є тим закладом, який формує в учнях особистісні якості в рамках їх морального зростання. Як інституція, вона є системна і мусить відповідним чином підходити до питання формування індивідуальних якостей особистості. Вчитель, в тому числі і той, який викладає історію, є в цьому випадку носієм вимог суспільства та має на озброєні тактику та стратегію їх привиття для учнів на всіх етапах шкільного життя [17, с. 3 – 4].

У викладанні шкільного курсу історії вчитель турбується про освоєння учнями предметних знань та відповідних умінь, так і про соціальне спрямування навчання, де формуються моральні якості та почуття відповідальності у всіх учасників процесу. Художні твори в цім випадку є хорошим допоміжним засобом. Вона має широкий зміст героїв та антагоністів, позитивних чи негативних прикладів у висловлюваннях і вчинках, має великий набір подій, явищ і подекуди власної авторської інтерпретації історичних фактів. Художня література з позицій історії не втратила своє актуальності, а навіть навпаки – завдяки численним екранізаціям потребує додаткового огляду та порівняння [28, с. 355].

Для визначення вагомості використання художніх творів на уроках історії, слід згадати два найбільш відомі приклади, які досі є мотиваційними. Перший – це історія каменю з Розета, який був знайдений в ході єгипетського походу французької армії під командуванням Н. Бонапарта в 1799 р. Кількамовна таблиця з історією минулого в художній формі довгий час не була належним чином досліджена. Лише через дешифрування Ж. Шампольйоном, вдалось зрозуміти зміст і значення тексту для сучасників [72, с. 8].

Наступним прикладом слід вважати знамениту розповідь про десятирічну війну греків з троянцями, яку описав в своїй поемі «Іліада» сліпий Гомер. Як і «Одіссею», твори сліпця з античних часів вважали звичайними міфами без належного підтвердження фактами та артефактами зокрема. І тільки коли до рук одного хлопчика в Німеччині по імені Генріх Шліман потрапила ця книга, він вже в дорослому віці щиро і наполегливо почав шукати місце з легенди. В 1873 р. йому вдалось знайти це місце на Заході Туреччини. З 1998 р. усі ті об'єкти, які є залишками легендарного Іліону є пам'яткою ЮНЕСКО [21, с. 9].

В цілому, художню літературу можна поділити на літературу досліджуваного часу та на історичну белетристику. Перша група включатиме в себе твори, які написані очевидцями або навіть безпосередніми учасниками історичних подій. Такі твори можна вважати свідченнями епохи, де учні спільно з вчителем стають дослідниками часу. Історичне джерело в такому разі стає освітнім засобом, яке співставним до вітчизняних освітніх парадигм [17, с. 4].

До такого корпусу джерел можна віднести «Повість минулих літ» Н. Літописця, «Повчання» В. Мономаха, де ми будемо вивчати добу Київської Русі. Вивчаючи козацькі часи, основний акцент уваги буде звернено на особисте листування (листи Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Мазепи, П. Полуботка і т.д.), гетьманські універсали та на козацькі літописи Граб'янки, Самовидця, С. Величка. Крізь їх призму буде показано як стиль і особливості мови часу, так і відкриється їх значення в нашому вимірі [22, с. 14–15].

Історичною белетристикою слід вважати результати творчої діяльності авторів пізнішого часу за той, який описується. Перед написанням того чи іншого твору, його творець завжди намагається ретельно вивчити джерельну базу про подію, яка буде описуватись і критично аналізує все, що потрапляє про цю добу йому на руки. Тут в нагоді стають автобіографії, мемуари, спогади-роздуми та інша дотична до такого жанру література [72, с. 51]. Як приклад, можна навести роман О. Назарука «Роксоляна», А. Чайковського «За сестрою», В. Шкляра «Чорний ворон», А. Кокотюхи «Червоний», В. Івченка «Два пасинки митрополита», О. Дюма «Три мушкетери» і т.д.

За рахунок таких прикладів з художньої літератури, ми як вчителі можемо віднайти хорошого помічника у професійному та особистому зростанні. Вдале використання художніх творів на уроках історії, зацікавлення учнів своїм предметом є хорошим чинником і в методичному зростанні педагога. Тут вагомо зберігати яскравість, емоційність та природне співпереживання подій з тих уривків творів, які ми пропонуємо до вивчення учням [48, с. 82].

Треба також розуміти, що процес навчання є невід'ємним від виховання. Дитина вперше стає залучена в суспільну значущу та суспільно-оцінювальну дійсність. Її ефект залежить як від змісту, так і характеру організації процесу, його проведення та оцінки її підсумків. Процес навчання завжди має зберігати суспільний зміст, який має бути просякнута взаємоповагою та моральною складовою, бути насиченим ціннісним орієнтиром щодо власного майбутнього того чи іншого учня. Ми виховуємо в них державників, митців, охоронців закону, людей торгівлі та бізнесу і що головне – свідомих громадян [17, с. 5].

Взаємодія вчителя і учня є центром в шкільному житті дитини. Вчитель – учень є трансформацією союзу дитини і суспільства, яке будується зараз як громадянське. Звісно, що в школах ще багато є авторитаризму, який почав глибше викорінюватись за рахунок оновлення кадрів та висвітлення інцидентів у ЗМІ. Знову ж таки – стиль професійної діяльності завжди буде відображатись на нашому ставленні до учнів як під час уроків, так і поза ним. Те, що не всі можуть досягнути того ідеалу можна пояснити і тим, що поняття співпраці, демократизму та товариськості слід формувати саме шляхом вивчення художніх творів на дозвіллі. В певній мірі це логічно пояснював ще Дж. Локк, який вважав, що педагогу легше віддавати команди, аніж повчати дитину чомусь новому [71, с. 183].

Той чи інший вчитель має розуміти, що між педагогом і учнем слід будувати ефективну співпрацю на партнерських засадах. Звісно, що керуючим цього процесу буде педагог. Саме без сприяння вчителя учні не зможуть усвідомити глибину і трагізм людських взаємодій середини ХІХ ст. на Наддніпрянщині за твором П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». З врахування ідейної складності твору, самостійне вивчення учнями твору залишить його основний задум десь на поверхні. Тому і успішне вивчення складних тем – це як співпраця вчителя і учня, так і учня в одній компанії з однолітками. Саме у взаємодії учня з ровесниками можна досягти більших масштабів результату, аніж самостійно. Також, спільна робота над художніми творами сприяє їх кращому засвоєнню як навчального матеріалу в ході як уроку, так і виконання домашніх завдань [72, с. 160].

Кооперуючись в груповій роботі, учні краще не лише засвоюють матеріал, а й глибше формують оціночні судження, що є вагомим у вивченні історії в школі. Для ефективної роботи з художніми творами на уроках історії, слід покладатись на чотири наступних прийоми. Перший полягає у включенні твору до розповіді вчителя у формі красномовного викладу. Другий – це стислий переказ сюжету твору. Третій полягає у використанні коротких ліричних цитат, які легко запам'ятовуються та сприймаються учнями. Четвертий – це використання уривків твору, які є найбільш вагомими і будуть виступати як стимул для того, щоб учні самостійно опрацювали всю книгу і написали про неї есе (рецензію) [48, с. 82–83].

В сучасному викладанні історії в школі основний акцент стоїть на методах формування та розвитку критичного мислення. Історія є тим шкільним курсом, де є базис для такої мети. В цьому випадку художня література на уроках історії – це допоміжний прийом для формування методологічних інструментів розвитку ключових якостей мислення в сучасного школяра. І знову ж таки – критичне мислення не є однобічним при формуванні суджень на ту чи іншу тематику. Багатополарність у підходах до предмету обговорення повинна будуватись на різних думках, численних аргументах та контраргументах, а також на фактажі та доказовій базі. Тому для висвітлення матеріалу основної частини для емоційного ефекту потрібне широке використання наочного матеріалу. Це можуть як презентації, так і відеохроніка, фрагменти фільмів, цікаві фото та інфографіка. Вони ефективно допомагають засвоїти новий матеріал [42, с. 18 – 29].

При вивченні нового матеріалу можна також опертись на такі методи роботи з художніми творами як метод посилення, аналіз уривків, комбіновані методи, художньо-літературне ілюстрування, ремарки вчителя з приводу переказаного чи зачитаного на уроці уривку книги чи оповідання. Результатом такої роботи буде рефлексія. Художній образ можна буде використати як післямову, яка допоможе утвердити кінцеві судження стосовно нової теми. Так рядки з «Там на горі, на Маківці» можуть стати хорошим мотиваційним засобом вивчення проблем Першої світової війни та доби визвольних змагань 1917 – 1923 рр. [37, с. 48].

Уривки з творчості Т. Шевченка, І. Франка, В. Стефаника та ін. митців можуть стати актуальними під майже будь-який історичний період, де головним буде фіксація емоцій учнів від почутого чи побаченого. При вивченні творів шістдесятників чи Розстріляного Відродження, уривки стають містком між минулим і сучасним, де учні емоційно можуть перейти від обговорень до жвавих дискусій. Хтось буде на стороні героя, а хтось виступить його критиком. Допоміжними прийомами у розвитку критичного мислення при використанні художніх творів на наших уроках можуть бути і мозкові штурми, використання кластерів, читання із зупинками, метод асоціацій, робота в парах, робота в групах, методи «Пресс», «Коло ідей», «Акваріум» та ін. [42, с. 89].

Важливо усвідомлювати, що твори та історичні джерела попередньо треба добре перевіряти на достовірність, ретельно добирати і робити їх цікавими для учнівської аудиторії. До літературних джерел потрібно завжди підходити критично і оцінювати їх належним чином. Особливо потрібно пам'ятати про суб'єктивізм у такому комплексі джерел. Тим паче коли це стосується моментів, де є цілеспрямоване замовчування автором тих чи інших моментів з описаних подій. Це було цілком характерним для творів радянської доби, які проходили тоталітарну цензуру і були переповнені через цензорів ідеологічними маркерами [40, с. 5].

Тому за цих обставин, добір художніх творів треба робити зважено і за наступним критерієм. По-перше – обраний перелік творів має відповідати вимогам державного стандарту освіти і відображати зміст та основні завдання сучасної історичної освіти. По-друге, така література має бути морально і етично якісною по відношенню до тих, хто її читатиме (тобто по відношенню до учнів – К. Г.). По-третє, такий вид літератури має нести за собою виховну та суспільно-ціннісну вагу, щоб сформувати в дітях відповідний набір компетентностей. Також, твори на уроках і вірніше їх уривки мають відповідати віку учнів. Не менш вагомо і те, щоб усі ті уривки чи весь твір був методично доцільним для використання. До прикладу, знайомі або відомі літературні тексти найкраще підходять для актуалізації знань чи їх мотивації, а невідомі їх – для висвітлення нового матеріалу [72, с. 55].

При аналізі художнього твору, ми повинні вміти підкреслити позицію автора, віднайти емоційно-логічну природу художнього образу, відчуті втілення загальнолюдських якостей та національно-патріотичних образів, бачити суспільну та індивідуальну вагу тексту [42, с. 18].

Не менш важливим елементом застосування художніх творів є і їх виразне читання на уроці. Якщо ми володіємо харизмою і тренуємо свій голос перед викладанням, це і буде успіх. Завдяки чіткості та виразності, ми формуємо для учнів яскраві образи в їх уяві та справляємо позитивний вплив на їх навчальну діяльність. Художня література в цім випадку – це гарний допоміжний інструментарій у викладанні історії. Це вагомо і тому, що сучасне покоління більш схильне до образів і живе короткими миттями [21, с. 9 – 12].

Візуалізація уроку дозволяє нам як вчителям формувати образність мислення і тому художня література – це інструмент, який робить в цьому випадку рельєфність та глибину образу як такого. Почуте і відчуте художнє слово на відміну від кіно та хроніки доби стимулює до пробудження саме власної уяви учня. Тобто за рахунок художнього роману в учня є більша ініціатива зробити щось своє як в ході уроку, так і поза ним. Так і породжуються легкі нарізки в соцмережах на кілька хвилин, а в дорослому віці – це вже і повноцінні документальні та художні фільми [17, с. 8].

Ми повинні пам'ятати, що будучи в ролі ініціаторів мисленнєвої діяльності учнів на наших уроках, слід відштовхуватись від того, що кожен з наших учнів є рівноправним учасником всього процесу навчання. Кожному з них притаманний індивідуальний погляд та відчуття одного і того ж питання. Поряд з цим, ми маємо завжди оптимально працювати з усім класом і для того, щоб це було ефективно, ми завжди маємо звертатись як до вікових особливостей учнів, так і шукати нові та ефективні методи роботи з кожним протягом уроку [48, с. 83].

Основним нашим завданням завжди залишатиметься саме розвиток критичного мислення. Художня література і літературні джерела – це одні з найбільш ефективних помічників в цьому питанні. Для того, щоб ми могли завжди зберігати ефективність такого засобу, треба завжди добре обирати цікаві уривки, де основними критеріями використання будуть доцільність, історизм та відповідність до принципів моралі і етики. Художня література може послужити в цих цілях як дієвий помічник і бути більше ефективною, ніж уривок з фільму, серіалу, новин чи інтерв'ю з відомою особистістю [42, с. 20].

Безумовним є і той факт, що художня література – це ефективний засіб для досягнення часу та тих реалій, які вивчаються в ході уроку. Використання цих засобів є важливим компонентом і з точки зору поставлених освітніх проблем. Зокрема, серед них буде і формування учнівського світогляд, базового засвоєння теоретичної частини курсу історії відповідно до класу, уміння учня глибше та конкретно викласти базовий матеріал, сформулювати ідеали та приклади для наслідування в майбутньому. Окрім цього, учні формують і власні рекомендації для наступних класів, які вивчатимуть ці теми після них [28, с. 355].

Отже ми бачимо, що художня література на уроках історії – це хороший ілюстративний засіб для мотивації навчальної діяльності. Вона якісно допомагає вчителю знайти підхід для формування навичок критичного мислення, враховує індивідуальні погляди учнів на літературні процеси, підвищує ефективність навчального процесу, систематизує та узагальнює матеріал по завершенню його вивчення.

З'ясовано, що художні твори виступають тим інструментом, який підвищує ефективність всього навчального процесу, робить його більш живим, глибшим та більш осмисленим усіма учасниками. Художні твори є дзеркалом епохи, яка вивчається. Ділячись на ту, яка створена сучасниками і на ту, яка є домислом більш пізніх поколінь з опертям на історичні джерела, як перша, так і друга група джерел є критично важлива у сучасній методиці викладання історії в школі.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА РОБОТИ З ТЕМОЮ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ І У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ

Громадсько-культурна діяльність Валеріана Підмогильного і досі є однією з найпривабливіших тем в контексті вивчення доби Розстріляного Відродження в радянській Україні (1920 – 1930-ті рр.). Трагедія, яка забрала в українців цілу плеяду творців вітчизняного мистецтва є досі актуальною. Особливо це стало відчутним з початку гібридної (2014 – 2021), а з 24 лютого 2022 р. і повномасштабної війни РФ проти України. Якщо протягом 2014 – 2021 рр. Україна пройшла чергову хвилю коренізації як один із природних методів протидії ворогу, то в 2022 р. ця хвиля охопила всю державу. Для того, щоб ефективно протистояти ворогу, в лави ЗСУ та НГУ і інших підрозділів сил оборони почали долучатись українські митці. Музиканти, поети, журналісти, дизайнери, науковці, художники, письменники, скульптори, актори, режисери та інші представники мистецтва змінювали цивільний одяг на піксель і вставляли в стрій зі зброєю в руках.

Тисячі з них уже не повернуться в цивільне життя як через загибель в бою, так і через те, що їх сенс буття докорінно змінився. Подібно до трагедій 1933 – 1938 рр., українські митці знову гинуть від рук росії. Незмінність цих подій нашої душі, що в нашій суспільстві формується нове Розстріляне Відродження – 2. Навіть якщо воно завершиться в цьому 2025-м році, воно безумовно не буде забуте. Його вшановують, поширюють, меморіалізують та віднаходять нову сумісність з історичним минулим. Окремо для цього існує платформа «Меморіал.ua», яка не дає нам забути про загибелі військових і цивільних в Україні за час війни з росією. Особливо вражають короткі біографічні дані з інфографікою про загиблих українських письменників, яких вбила росія в окупації, далекобійними ударами в тилу або ж на захисті Батьківщині в складі сил оборони України [64].

Меморіалізація сучасних загиблих митців є як можливістю підтримати їх рідних, так і поширити правду про сучасні російські репресії. Особливо вагомою була кампанія про вбитого в 2022 р. окупантами письменника В. Вакуленка.

Окрім перевидання його творів, станом на весну 2025 р. досі ведеться судовий розгляд справи щодо його вбивства, де фігурує одразу троє підсудних. Оскільки всі троє досі є на тимчасово окупованих територіях і не були взяті в полон, судовий розгляд відбувається відносно них заочно. Ця справа — це спроба де-юре закріпити один із сотні тисяч злочинів росії в Україні в 2022 – 2025 рр. В цьому випадку вона є вагомою для суспільства і для тих, хто хоче притягнути РФ до юридичної відповідальності за скоєне її режимом на нашій території [64].

При ознайомленні з творчим та життєвим шляхом Валеріана Підмогильного (1901 – 1937) у програмі з історії України за 11 клас не передбачена окрема кількість годин чи урок для цієї постаті. Про нього йде мова в контексті доби Розстріляного Відродження, піку сталінських репресій 1933 – 1937 рр. супроти українських митців і про добу їх посмертної реабілітації в 1950-х рр. Окрім цього, ми і самі можемо призвичаїти підняту нами тему під проблему визвольних змагань в Україні (1917 – 1923), Голодомори 1921- 1923 та 1932 – 1933 рр. в УСРР, а також опрацьовувати тему в контексті вивчення політики українізації в міжвоєнний час.

Звісно, що це не є повний перелік використання теми в контексті шкільної програми з історії. Оскільки тема є окремо прописана в шкільній програмі з української літератури, можна спробувати проводити комбіновані уроки за участі обох педагогів. Це не лише покращить сприйняття теми, а й підвищить ефективність учнів в процесі її засвоєння. Окремі елементи біографії діяча можуть бути корисними в окремих уроках з правознавства. Водночас зауважимо, що творчість В. Підмогильного вивчається на уроках української літератури в 11-му класі, а проблема Розстріляного Відродження в контексті історії – в 10-му. Це створює певні перепони щодо одночасного вивчення теми і якісного міжпредметного зв'язку. З іншого боку, комбіновані уроки в 11-му класі дозволять школярам закріплювати матеріал уже перед підготовкою до НМТ [66].

З чого слід почати? В першу чергу — домовитись з вчителем української літератури щодо комбінованого уроку в 11-му класі. Розподіливши обов'язки з колегою, слід також і обговорити в деталях яка методика, прийоми та інші складові будуть найбільш ефективними для уроків по вивченню постаті В. Підмогильного.

На наш погляд, найбільш доречним буде вести аналіз творчості вчителем літератури, а вчителем історії – аналізу особистості в контексті часу. Методи і прийоми, які будуть застосовані на уроці будуть використовуватись нами спільно. Кооперація вчителя-історика і педагога-літературознавця може бути розширена і на інші теми, які можуть стосуватись обраного нами історичного періоду [65].

Першочергово ми актуалізуємо інформацію, яку учні могли отримати в 10-му класі. Методом асоціативного куща ми ставимо в центр портрет Валеріана Підмогильного, а по сторонах — зображення з Дніпром, фотографіями Києва, Ворзеля, Харкова та інших предметів/слів, які мають прив'язку до теми. Відповідаючи на запитання по кожній з гілок такого куща, учні можуть відтворити ключові біографічні моменти з життєпису діяча. Також, вони краще запам'ятають їх в контексті підготовки до НМТ. Асоціативний куш окрім слів і символів грає роль ввідних даних про тему. Тому засвоюючи основні моменти в такий неважкий спосіб, ми також спостерігаємо і за уважністю учнів при вивченні цієї теми.

Для кращого входження в епоху Розстріляного Відродження слід спробувати метод історичної реконструкції. До прикладу, учні отримуючи ролі конкретних діячів 1920 – 1930-х рр. (В. Підмогильний, О. Довженко, М. Куліш, Л. Курбас, М. Хвильовий, Є. Плужник, М. Бойчук та ін.), учні отримують завдання в кількох реченнях висловити думку про роль культури в добу українізації. Кожен із них обов'язково в своїй ролі дасть оцінку своїм здобуткам в культурі. В цій інсценізації учень, який представлятиме В. Підмогильного зможе розповісти про погляди діяча і про його основні досягнення творчості, зокрема і про роман «Місто». Основна мета такого методу полягатиме в тому, щоб учні мали змогу акліматизуватись в культурному наповненні часу і глибше осягнути трагізм доби [60].

Для кращого розуміння доби можна запропонувати учням переглянути фільми українського режисера Т. Томенка «Будинок «Слово»» (2017) і «Будинок «Слово»: Нескінчений роман» (2021). Оскільки хронометраж стрічок є доволі об'ємним, ми можемо продемонструвати трейлери до цих стрічок. Після їх перегляду, можна як обговорити побачене з учнями, так і запропонувати їм написати власні рецензії з пропозиціями для стрічок на схожу тематику.

Окрім цього, вони можуть звернути увагу і на те, що в художній стрічці «Слово»: Нескінчений роман» (2021) немає постаті Підмогильного або його прототипу. Учнями може бути запропонований власний сценарій для фільму про діяча, який би зобразив і окремі сцени з його творів. Прописуючи коротку ідею для сценарію, учні мають врахувати:

- формат стрічки (художній фільм/серіал);
- орієнтовний хронометраж (80 – 130 хв);
- приблизна кількість головних і другорядних героїв;
- основні сцени (уроки французької в дитинстві, перший твір, видання власної збірки в 19 років, життя в революційних подіях 1918 – 1920 рр., життя у Ворзелі і знайомство з К. Червінською, сцени з близьким оточенням, бачення автором і написання роману «Місто», арешт, слідство та загибель і т.д.);
- орієнтовні витрати на стрічку (як в гривнях, так і доларах);
- імена претендентів на головні ролі (можуть бути як однокласники, так і відомі сучасні митці, актори чи музиканти);
- місця для зйомок (Київ, Харків, Ворзель, Дніпро);
- стратегію просування стрічки на рейтингових соцмережах і в українських та закордонних кінотеатрах [20, с. 12].

Крім того, що учні можуть прописати сценарій по екранізації життєпису Валеріана Підмогильного, таким же чином можна сформувати сценарій по мотивах роману «Місто». Прописуючи схожий до вищеописаного алгоритм, учні також можуть і подискутувати щодо музичного супроводу стрічки. До прикладу, хтось буде пропонувати музику гурту ТНМК, комусь будуть більше до вподоби Антитіла чи Океан Ельзи, а комусь для такої стрічки ідейно підходитиме творчість Pianoboy. Через програми штучного інтелекту або власноруч, вони можуть запропонувати до огляду постер для майбутньої стрічки. За рахунок таких ідей, можна присвятити цій темі окреме позакласне гурткове заняття [68, с. 159].

В межах пропонованих екранізацій учні можуть записувати короткі ролики для YouTube чи TikTok в стилі творчості Підмогильного. Також, можна пропонувати їм озвучувати уривки з його оповідань та романів [55].

Поміж створенням сценарію, не менш ефективним і цікавим методом є створення коміксу. Його можна зробити як по життєпису Підмогильного, так і за мотивами вищезгаданого роману. Методично комікс можна зробити за наступним алгоритмом дій:

- аналіз тексту, де учні читатимуть його вдома або окремі фрагменти на уроці з акцентом на формування образу головних героїв, конфліктів інтересів, побутових і культурних сцен з життя Києва 1920-х рр.;

- у визначенні ключових епізодів можна обрати від 5 до 7 сцен, які найкраще покажуть еволюцію головного героя вздовж роману, де зокрема відобразиться внутрішня духовна суперечка міста та села;

- історичне занурення передбачатиме, що ми будемо глибше пояснювати учням особливості тодішнього життя в УСРР з точки зору соціально-економічного і громадсько-культурного аспекту (НЕП, урбанізація, українізація, електрифікація, утворення промислових районів, поява літературних гуртків і т.д.);

- клас при створенні коміксу слід розділити на чотири групи, де перша буде виконувати роль сценаристів (прописуватимуть діалоги), художників (малюватимуть вручну чи через веб-сайти художнє оформлення коміксу), історики визначатимуть відповідну достовірність до епохи і твору, а редактори об'єднують роботу перших трьох груп у єдину канву, яка і сформує комікс;

- складання сценарію передбачатиме короткий опис сцен, діалогів (важливо їх максимально наблизити до тих, які були у романі), написання приміток з поясненням історії того чи іншого терміну, топоніму і т.д.;

- візуалізація повинна передбачати роботу як вручну, так з цифровими платформами (Canva, Comic Draw, Pixton), яка має мати хронологічну послідовність, а сам комікс за можливості презентувати як електронно (презентація), так і у формі роздрукованої книги;

- за умови презентації коміксу, учні повинні проводити між собою активне обговорення переваг і недоліків своєї роботи, перевіряти її на достовірність та давати один одному корисні поради щодо візуалізації на майбутнє;

- у підсумку потрібно підсумувати якість роботи [27, с. 843].

Також, наприкінці обговорення коміксу і його презентації, ми можемо спитати учнів чи змінилась їх уява відносно історичної епохи, де відбувається сюжет роману та чи дає цей твір можливість побачити національну ідентичність. Відповіді можуть бути різними і повинні бути готовими до того, щоб у випадку жвавих дискусій, ми та учні вийшли на компромісний висновок.

Окрім сценаріїв та коміксів, доволі цікавим методом може стати «Інтерв'ю з письменником». В ході його реалізації один з учнів буде в ролі Валеріана Підмогильного, а ще декілька — журналістами від різних сучасних українських видань. Даний метод буде реконструкцією прес-конференції письменника в нашому часі, де йому будуть задані приблизно такі запитання:

- в який період життя ви були найбільш щасливим?
- чому перекладацька діяльність вас захоплювала не менше, ніж письменницька?
- який з ваших творів ви вважаєте головним і чому?
- чи змогли б ви пережити репресії в 1930-х рр.?
- чому ваші романи не були екранізовані в 1920-х рр.?
- чи важким для вас був вчительський хліб і яка з професій вам приносила найбільше задоволення?
- кого з вашого оточення ви можете вважати вашим найкращим другом?
- якби була можливість змінити свою долю, ким би ви стали?
- як ви дивитесь на сучасні події в Україні? [58].

Перед проведенням такого методу, учень, якому буде запропоновано зіграти Валеріана Підмогильного мусить ознайомитись з його життєписом та творчістю. Для проведення сценки учні повинні відтворити справжню прес-конференцію, а її результати опублікувати у формі друкованого журналу (газети) або розмістити окремі фрагменти у блозі позакласного гуртка. Можливо те, що зможуть реконструювати наші учні стане комусь в нагоді з інших навчальних закладів. Загалом, цей метод є покликаним для того, щоб сформувати вміння критично мислити, формувати змістовні питання та покращувати власне ораторське мистецтво на виступах на публічних заходах [70, с. 49].

Методом «Історичний кросворд» можна сформувати відповідну табличку на 10-15 слів, де відобразити такі поняття, топоніми і імена (назви) як «МАРС», «Ланка», «Місто», Ворзель, Київ, «Син», Роман (син письменника Підмогильного), «Слово», Франс, Харків та ін. Використання методу покаже якість засвоєння матеріалу, вміння учнів критично мислити і розташовувати поняття у хронологічній та логічній послідовності. Основна мета пропонованого методу — закріпити основні терміни і поняття епохи та сформувати міжпредметні зв'язки української історії і літератури.

Методом порівняльної характеристики (табличкою) можна буде побачити якість навичок аналізу і синтезу інформації в учнів. Для ефективного застосування відносно Підмогильного, його можна порівняти з такими сучасниками як М. Хвильовий, В. Поліщук, М. Куліш, Гр. Косинка, Є. Плужник та ін. При проведенні порівнянь, слід враховувати спільне і відмінне у громадсько-культурній діяльності, здобутки та прорахунків діячів і що важливо — як саме вони завершили життєвий шлях у контексті історичної епохи? Цю роботу найкраще проводити в парах або в малих групах до 4-5 учнів [60].

Актуальним і ефективним завжди залишається створення ментальної карти. Найбільш зручна платформа для цього є Canva. У центрі платформи ми розміщуємо письменника (В. Підмогильний), а в гілках розміщуємо з учнями його громадську, літературну, перекладацьку діяльності, а також обставини докола арешту та загибелі діяча. Кожну з гілок учні повинні заповнити конкретними фактами, а також структурувати цю інформацію, візуалізувати у зв'язках між подіями. Основна мета цього завдання полягатиме в тому, щоб учні вміли систематизувати інформацію і могли її використовувати як короткий конспект по темі як на уроках історії, так і під час уроків української літератури [17, с. 5 – 6].

В контексті комбінованого уроку, також можна спробувати читати окремі фрагменти з творів Підмогильного для того, щоб якісно освоїти історичний контекст написання твору, ознайомлюватись з його роздумами про них на основі джерел, а також пояснювати їх вагомість для вивчення у наші дні. Крім того, можна подискутувати над реконструкцією втраченої в репресіях спадщини діяча [62].

Оскільки ми згадували вище про платформу «Меморіал.ua» як місце для пам'яті про загиблих українців під час війни, то схожим чином Учні при ознайомленні з таким проєктом можуть створити власний на ту чи іншу історичну тематику. У нашій випадку було б зручно створити такий пост з відповідним наповненням про Валеріана Підмогильного, де можна було б розповісти про його творчість, цікаві факти з життєпису, обставини арешту, ведення сфабрикованого слідства проти письменника в контексті групової справи проти українських літераторів, а також про місце загибелі та символічний кенотаф на Байковій кладовищі в Києві. При розповіді про кенотаф, можна також показати подальшу долю дружини та сина після арешту Валеріана Підмогильного [57].

Для глибшого розуміння обставин довкола репресій супроти діяча, слід вдатись до матеріалів з його архівно-кримінальної справи [див. додатки Г та Д]. Звісно, що її можна буде замовити ще влітку через запит до ГДА СБУ. Згідно з норм чинного законодавства в цій сфері, обробка запиту займе близько місяця. Оскільки в ході дослідження ми змогли скористатись матеріалами цього кримінального впровадження, то для нас не складатиме зусиль демонструвати окремі фрагменти з нього на уроках історії. До прикладу, опрацьовуючи протоколи допиту В. Підмогильного за 1934 – 1935 рр., учні можуть побачити глибину трагедії митців Розстріляного Відродження, побачити сліди катувань (плями засохлої крові на протоколах допиту), зрозуміти як і чому українська творча еліта була не вигідна для радянської тоталітарної ідеології, скромність побуту митця (в протоколах обшуку вони побачать лише особисті речі і 10 книг з особистої колекції), його прагнення до творчості навіть в умовах позбавлення волі і т.д. [27, с. 847].

Окрім опрацювання матеріалів з АКС, можна також і провести обговорення щодо його реабілітації в радянські часи. Перед учнями можна поставити запитання щодо подвійних стандартів у цьому питанні, адже ця реабілітація в 1956 р. не дала можливості для видання його творів посмертно в СРСР. При огляді всієї хронології подій згідно з матеріалами з архіву, можна провести і певні історичні паралелі щодо схожих репресій в інших радянських республіках. Також, у контексті часу можна згадати і спроби нацистів в той час знищити письменника Е. М. Ремарка [65].

Перед проведенням такого виду робіт потрібно враховувати, що без усвідомлення контексту подій і без попереднього інструктажу по роботі з таким корпусом джерела, учні можуть неправильно розуміти ці документи. Попередньо на позакласнім занятті ми можемо навчити їх як шукати ці документи, яким чином їх треба читати, вміти розрізняти правду і відрізняти її від фейків та маніпуляцій, а також запрошувати учнів до роботи в архівах. Це можуть бути як фонди обласного архіву, так і онлайн-колекції Центру досліджень визвольного руху [27, с. 846].

Отже ми бачимо, що Валеріан Підмогильний як творча особистість і як людина з важкою долею в контексті історичної епохи є цікавою для вивчення на уроках історії в школі. У співпраці з вчителем української літератури такий урок може вийти набагато ефективнішим, ніж просто згадка про митця у контексті історичної епохи. Така взаємовигідна співпраця двох педагогів може принести більше користі і учням, яким постать Підмогильного може стати в нагоді при підготовці до складання НМТ після завершення навчання у школі.

Написання кіносценаріїв, короткі екранізації, створення коміксів, аналіз життєпису і творчості Валеріана Петровича на підставі його статей, повістей та романів, а також матеріалів з архівно-кримінальної справи є доволі ефективним методом для вивчення на уроках у школі. В позакласній діяльності стають в нагоді такі матеріали при написанні конкурсних робіт у системі МАН, а також під час літературних екскурсій у Києві, Харкові, Дніпрі чи Ворзелі.

ВИСНОВКИ

Отже, в межах проаналізованих нами матеріалів, нами було з'ясоване наступне. По-перше, ми з'ясували, що постать Валеріана Підмогильного є знаковою і однією з ключових в культурі Розстріляного Відродження. Його становлення особистості та творчих ідеалів відбувалось в останні роки існування російської імперії та в добу визвольних змагань в Україні (1917 – 1923). Випустивши перший твір у 16, вже в 19 він сформував свою окрему збірку оповідань, яку лаконічно назвав «Твори Т. 1». Багато в чому це говорило про його подальші творчі амбіції і в майбутньому полегшити нащадкам упорядкування його творчості. Цим зокрема займатиметься дружина вже по його загибелі в 1937-му та опісля посмертної реабілітації в 1950-х рр. Попри неоднозначне сприйняття його творчості при житті, в незалежній Україні він вважається одним з провідних літераторів доби, який зобразив її крізь призму модернізму та реалізму.

Було з'ясовано, що він прожив лише 36 років. Звісно, що це дуже короткий життєвий шлях, але знову ж таки — це період, який був достатнім для того, щоб ми змогли побачити яким було українське місто і село в добу національної революції, повоєнних років та українізації 1920 – 1930-х рр. без купюр. З одного боку, показ дійсності, яку переживали наддніпрянські українці під гнітом комуністів і як доводилось соціалізуватись їм в нових реаліях не було бажаним для тодішньої влади в УСРР. Участь у літературній дискусії 1925 – 1928 рр. ледь не завершилась для нього трагічно, адже він був палким прихильником курсу культури на Європу.

Підмогильного багато цькували в пресі опоненти, критики, заздрісники, радянські чиновники та і ті, хто просто не розумів його. Тим не менш, прижиттєві видання його творів закордоном свідчили, що для діаспори з'явився новий кумир. Лише в 1928 р. вона мала змогу його побачити і то лише в обмеженім часі та просторі. Згодом, результати цієї поїздки стануть одним із приводів для того, щоб в 1934 – 1935 рр. радянське слідство у кримінальній справі формували в нім терориста та іноземного шпигуна.

Так, Валеріан Петрович це всіляко відкидав як на допитах, так і через особисті заяви до слідчого Бліока. Те, що він пішов на підтвердження показів було

лише компромісом для того, аби йому дали папір та олівець, щоб продовжувати писати свій останній роман. Чи це була нова редакція «Повісті без назви» чи навпаки роман про проблеми насильної колективізації села під назвою «1929» — досі ясності нема. Хоч і є підозри, що ці рукописи можуть ще бути у фондах ГДА СБУ або ГДА МВС, все ж без пошуку робити якісь висновки про відсутність чи наявність невідомих раніше рукописів Підмогильного не варто. Тільки ретельний пошук, наполеглива співпраця МВС, СБУ, УІНП, відомих сучасних літераторів, літературознавців та істориків може дати конкретні результати.

Життя Підмогильного і справді багато в чому є дотичним до того, що він описав у «В епідемічному бараці», у «Повстанцях», у повісті «Остап Шаптала» «Третій революції», у «Сині» і зокрема в головнім творі життя — в урбаністичному модерному романі «Місто» (1928). Пишучи автобіографічні епізоди, власні спостереження і враження, а також змальовуючи своїх сучасників у творі, він зміг надзвичайно ефективно передати атмосферу міжвоєнного Києва 1920-х рр. Доба українізації, росту популярності вітчизняної літератури, творчі угруповання, кар'єрні пошуки та зміна житла була актуальною для багатьох творчих людей епохи. Передаючи її в романі, Підмогильний показав її з усіма вадами, реаліями, перепонами і що головне — з можливостями кар'єрного успіху. Не без того, що він дався головному герою роману з суттєвою еволюцією особистості, перевиховання творчих та життєвих поглядів, вмінням поводитись з дамами, з розкриттям себе як особистості від твору до твору.

У своїм романі Підмогильний показав як еволюцію людських відносин, так і проблему дружби, жаги до досягнення задуманих цілей, змін планів на самореалізацію. Цей твір показав, що ціною успіху може бути і людське життя. Можливо, що якби він вийшов не в радянській Україні, а скажімо десь в Європі, то його б одразу оцінила публіка і змогла висунути Валеріана Петровича на літературного Нобеля. Однак, радянська ідеологія не вміла сприймати реалізм яким він є і запроторила генія у Сандармох, де в листопаді 1937 р. знищила.

36 років життя Підмогильного дали українцям чудові переклади Анатолія Франса та Оноре де Бальзака. Не маючи спроби творити, він аж до свого арешту у

Харкові в грудні 1934 р. продовжував займатись перекладами. Багатотомники виходили і після його смерті, але вже про це мало хто знав. Про його творчість до реабілітації і до зняття ідейних заборон в 1980-х рр. знали хіба-що в діаспорі. Пам'ять про нього туди перенесли ті, хто зміг вижити в горнилі відвертих репресій і жахів фронтів Другої світової війни.

Було з'ясовано, що де і коли загинув Валеріан Підмогильний стало відомо лише наприкінці 1980-х рр. Це сталось в урочищі Сандармох в Карелії 3 листопада 1937 р. спільно ще з понад 1100-ма в'язнями, де було багато українських митців доби Розстріляного Відродження. В 1990-х рр. це стало офіційним фактом, який підтвердився через часткове розкриття архівів спецслужб і вшанування жертв сталінських репресій на території колишніх республік СРСР. Водночас кенотаф на могилі дружини і сина існував ще з 1950-х рр. на Байковім кладовищі. Довгий період часу могила була занедбана через відсутність нащадків родини. В 2024 р. за ініціативи журналістів та громадськості була проведена толока, яка дала змогу побачити могилу Підмогильних. Зараз вона перебуває в належному стані і стала справжньою Меккою для вшанування генія.

Хоч і зараз вулиці на честь письменника почали з'являтися лише з початком нової хвилі декомунізаційних процесів в Україні (2014 – н.ч.), все ж цього не достатньо для належної данини його творчості і діяльності. Так, у Києві та Ворзелі є вулиці на його честь, але нещодавно і це було піддано дискусії. До прикладу, в жовтні 2024 р. окремі жителі Ворзеля висловлювали невдоволення назві вулиці на честь Підмогильного, бо буцім-то це асоціація з потойбічним світом. Очевидно, що думки жителів цього населеного пункту були викликані тим, що влада місцевої ОТГ не приділяє достатньо часу для локальної просвіти. Також, це говорить і про недостатню роботу освітян, краєзнавців, митців та органів Мінкульту, які б могли встановити меморіальні дошки на честь видатного діяча, проводити екскурсії пам'ятними місцями з життя письменника у Ворзелі, віднайти могилу його батька і за можливості — створити музей та культурний центр на честь В. Підмогильного.

Пропонована нами методика є інструментарієм, який покликаний зробити уроки про його творчість цікавими та корисними. Перед нами і учнями буде

сформовано якісно нове розуміння діяча в контексті епохи Розстріляного Відродження. Крізь призму роботи з джерелами про життя письменника, його творами і відгуками літературознавців діти зможуть відчутти втрачену велич, яку перервали тоталітарними репресіями. Творчість Підмогильного учні вивчатимуть в 11-му класі, але з історії України вони з ним можуть ознайомитись на рік раніше — в 10-му.

Вивчаючи творчість і життєпис Підмогильного у кооперації з вчителем літератури, ми покращуємо якість таких уроків як у плані міжпредметних зв'язків, так і якості засвоєння нового матеріалу. Певні інновації у тих методах, які ми пропонуємо можуть стати в нагоді нашим наступникам. Не без того, що окремі методи і прийоми можуть бути модернізовані відповідно до умов часу та простору. Так, можливо ми не все відобразили чи показали в межах цієї роботи. Тим не менш, це є наш творчий досвід щодо джерельних та історіографічних пошуків, а що головне – методики вивчення найпопулярнішого між шкільною аудиторією творця епохи Розстріляного Відродження.

Допоки на його честь є вулиці, він вивчається в шкільній програмі, а його творчість популяризується в подкастах, доти ім'я Підмогильного буду на слуху в пересічних українців. Поряд з цим ми вважаємо, що лише з появою гідних йому пам'ятників у скверах українських вулиць, мистецьких центрів і музеїв з його іменем, а також екранізацій його творів у наш час, доти не буде гідної данини в пошану його творчості і життю, яке тривало лише 36 років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Архівні матеріали

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ)

1. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 36546-фп. Справа по обвинуваченню Ковальова Л. Б. Куліша М. Г. Епіка Г. Д. в 12 т. Т. 5. 355 арк.
2. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. 36546-фп. Справа по обвинуваченню Ковальова Л. Б. Куліша М. Г. Епіка Г. Д. в 12 т. Т. 11. Арк. 132. Постанова про обрання запобіжного заходу Валер'яну Підмогильному (без числа і дня, 1934 р.). URL: <https://cdvr.org.ua/28639/2021/02/02/> (дата звернення – 30.04.2025).
3. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. 36546-фп. Справа по обвинуваченню Ковальова Л. Б. Куліша М. Г. Епіка Г. Д. в 12 т. Т. 11. Арк. 133. Ордер на обшук і арешт Валер'яна Підмогильного, 4 грудня 1934 р. URL: <https://cdvr.org.ua/28639/2021/02/02/> (дата звернення – 30.04.2025).
4. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. 36546-фп. Справа по обвинуваченню Ковальова Л. Б. Куліша М. Г. Епіка Г. Д. в 12 т. Т. 11. Арк. 134. Протокол обшуку у Валер'яна Підмогильного. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/28153> (дата звернення – 30.04.2025).

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України

5. ЦДАМЛМ України. Ф. 271. Плевако Микола Антонович (1890-1941), український літературознавець і бібліограф. Оп. 2. Спр. 14. Підмогильний В.П. Автобіографія. бібліографія. Автограф, рук. 40 арк. URL: <https://ksi-csamm.archives.gov.ua/files/766/> (дата звернення – 30.04.2025).

II. Творчість Валеріана Підмогильного

6. Підмогильний В. Несподівано: Моя остання книга. *Універсальний журнал*. 1929. № 1. С. 45.
7. Франс А. Таїс: роман; пер. з фр. та приміт. В. Підмогильного. К.: Час, 1927. 192 с.

III. Газетна і журнальна періодика

8. Валеріян Підмогильний. *Авангард* (Лондон). 1953. № 8–9. С. 65–68.
9. Доленго М. Трагедія непотрібної трагичности: з приводу творів Валеріяна Підмогильного. *Червоний Шлях*. 1924. № 4. С. 264 – 272.
10. Музичка А. Творча метода Валеріяна Підмогильного. *Червоний шлях* (журнал). 1930. № 10. С. 107 – 121.
11. Юноша В. (Єфремов П.) Поет чарів ночі. *Вир революції. Літературно-мистецький збірник*. Катеринослав (Січеслав). 1921. С. 96–97.
12. Ясною Дорогою. *Шквал*. № 24. 1928. С. 9.

IV. Література (статті та монографії)

13. Агеєва В. П. Свобода духу і приреченість втіленості: інтелектуальні контрверсії прози Валер'яна Підмогильного. *Наукові записки НаУКМА. Літературознавство*. 2022. Т. 3. С. 26 – 35.
14. Бібік В. Хронотоп у романі Валер'яна Підмогильного «Місто». *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. 2010. Вип. 18. С. 61-64.
15. Бурко О. "Світлиця Валер'яна Підмогильного" у Ворзелі : [про шкільний музей у місцевій шк. № 5, де письменник вчителював у 1921 – 22 рр.]. *Дивослово*. 2003. № 3. С. 74–75.
16. Бурлаков С. Валер'ян Підмогильний. *Літ. Придніпров'я*. 2001. № 2. С. 1.
17. Власов В. Історичне джерело в арсеналі дидактичних засобів: чи здатна методика подолати втому від історії? *Історія в школах України*. 2009. № 4. С. 3–8. 3.
18. Воронцова О. "Ланка" – МАРС у літературній ситуації 20-х років. *Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка*. Філол. науки. 2001. № 2. С. 20–28.
19. Гайденок О. Катерина Червінська та її роль у збереженні творчого спадку Валер'яна Підмогильного. *Наш український дім: наук.-поп. часопис для вчителів України та діаспори*. Ніжин, 2021. С. 63–66.

20. Гусейнова О. Стратегії читання "київського тексту" в урбаністичній прозі Валер'яна Підмогильного. *Українська мова та література*. 2010. № 22. С. 11–13.
21. Де Бівар Блек Л. Працюючи з візуальними джерелами. *Історія і суспільствознавство*. 2012. № 1. С. 8–10.
22. Деркач Л. Трансформація подорожі міфологічного героя у структурі наративної моделі «Міста» В. Підмогильного. *Слово і час*. 2007. № 4. С. 12–18.
23. Дмитренко В. І. Голод 20-х років у творчості письменників літературної організації "Ланка" – МАРС. *Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. Філол. науки*. 2007. № 14. С. 71–77.
24. Дмитренко В. Київський текст Валер'яна Підмогильного. Актуальні проблеми слов'янської філології. *Серія: Лінгвістика і літературознавство*. 2011. С. 360–368.
25. Дробот І. Темний континент Валер'яна Підмогильного. *Магістеріум. Літературознавчі студії*. К.: Національний університет "Києво-Могилянська академія" : КП ВД «Педагогіка». 1999. Вип. 2. С. 40–46.
26. Жигун С. «Ланка» Марс в історії української літератури. *Філологічні семінари*. 2010. Вип. 13. С. 115–121.
27. Івасюта Ю. Кримінальні справи митців доби Розстріляного Відродження як засіб для вивчення радянських репресій в Україні на уроках історії в школі. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 11(29). С. 841 – 848.
28. Калініченко О. Час і простір у новелі Валер'яна Підмогильного "Іван Босий". *Вісн. ХНУ. Сер. Філологія*. 2002. Вип. 34. № 538. С. 353–356.
29. Костюк Г. Валеріян Підмогильний ; Біографічні відомості.// Місто : роман / В. Підмогильний. Нью-Йорк, 1954. С. 283–296.
30. Кудря Г. М. Ю. Шерех-Шевельов про романи "Місто" й "Невеличка драма" В. Підмогильного. *Вісн. ХНУ. Сер. Філологія*. 1999. № 426. С. 63–67.
31. Лавріненко, Ю. Валеріян Підмогильний: [корот. біогр. нарис]. *Дивослово*. 2001. № 2. С. 9–10.

32. Луцій С. Образ міста в образі Валер'яна Підмогильного. *Рідний край*. 2012. № 2. С. 110 – 117.
33. Мельник В. О. Суворий аналітик доби: Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ ст. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАНУ. К.: "ВІПОЛ", 1994. 320 с.
34. Мовчан Р. Підмогильний – перекладач: [до 100-річчя з дня народж. *Укр. мова та л-ра*. 2001. № 5. С. 1–2.
35. Могорита В. М. Використання фрагментів художньої літератури на уроках історії. *Історія і суспільствознавство*. 2011. № 3. С. 29–33.
36. Мороз-Стрілець, Т. Незабутній Валер'ян. *Літературне Придніпров'я*. 2000. Жовт. С. 3.
37. Москалик Г. Ф. Філософська парадигма модернізації освіти в умовах інформаційно-комунікативного середовища: монографія. Кременчук: Християнська Зоря. 2014. 328 с.
38. Нестелєєв М. А. Харків Хвильового та Київ Підмогильного: боротьба локусів і світоглядів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*. 2013. № 22 (2). С. 82 – 87.
39. Нікоряк Н. Специфіка кінорецепції оповідання «Гайдамака» Валер'яна Підмогильного. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2023. № 61. С. 186 – 191.
40. Пометун О. І. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії. *Історія і суспільствознавство*. 2012. № 1. С. 3–7.
41. Пшеничний Ю. Куля № 188: остання путь В. Підмогильного. *День*. 2008. 7 листопада. С. 8.
42. Ситченко А. Тенденції розвитку методичної думки про аналіз художнього твору. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2006. № 4. С. 17–21.
43. Стадніченко О. Мала проза Валер'яна Підмогильного: екзистенційний аспект. *Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя, 2001. № 4. С. 117–121.

44. Тарнавський, М. Останній твір В. Підмогильного. *Всесвіт*. 1991. № 12. С. 174–177.
45. Тишакова К. І. Роман В. Підмогильного «Місто» на уроці літератури. *Вивчаємо укр. мову та л-ру*. 2010. № 27. С. 27–29.
46. Чабан М. Письменник із покоління, що билось під Крутами : до 110-річного ювілею В. Підмогильного стали відомі нові факти з його біографії : бесіда з краєзнавцем М. Чабаном / записав В. Рижков. *День*. 2011. № 19–20. С. 9.
47. Шевчук В. Екзистенціальна проза В. Підмогильного. Підмогильний В. Місто: Роман та оповідання. К.: Веселка, 1993. С. 5–20.
48. Шутов Д. Застосування художніх творів на уроках історії як засіб формування компетенції вчителя історії. *Імідж сучасного педагога*. 2019. №3(186). С. 81–84
49. Юречко О. Психоаналітичні моделі в оповіданні Валер'яна Підмогильного «В епідемічному бараці». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2012. Вип. 28. С. 248 – 257.

V. Енциклопедична і довідкова література

50. Лавріненко Ю. Валеріян Підмогильний : [нарис життя та творчості]. Розстріляне відродження : антологія 1917 – 1953/ склав Ю. Л. Лавріненко. – Мюнхен, 1959. С. 443–447.
51. Онацький Є. Підмогильний Валеріан. Укр. мала енциклопедія. Буенос-Айрес. 1963. Т. 9. С. 1380.
52. Підмогильний Валер'ян Петрович (2.02.1901 – 3.11.1937). Мала філологічна енциклопедія / уклали : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К., 2007. С. 310–311.
53. Український письменник Валер'ян Підмогильний (1901–1937): бібліогр. покажч. / Держ. закл. "Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка"; уклад. Т. В. Гологорська. Х., 2011. 78 с.

VI. Опубліковані матеріали ЗМІ та блогів

54. Горбик Р. Примаченко Я. В епідемічному бараці: пандемія та диктатура в українській літературі 1920 року. *Історична Правда*, 22 квітня 2020. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/04/22/157380/> (дата звернення – 30.04.2025).
55. Квартира №19. Валер'ян Підмогильний – Будинок Слово. Spotify, 2023. URL: <https://open.spotify.com/episode/1K3iSl8V2hPCZqYcp9WN2N> (дата звернення – 30.04.2025).
56. Костура Д. Історія Ворзеля: Валер'ян Підмогильний. Бучанський сайт, 18 грудня 2015. URL: <https://bucha.com.ua/index.php?newsid=1151073608> (дата звернення – 30.04.2025).
57. Орел М. Валер'ян Підмогильний. Заросла стежка до могили на ділянці №31. *Громадське*, 30 червня 2024. URL: <https://hromadske.ua/lifestyle/226910-valerian-pidmohylnyy-zarosla-stezka-do-mohyly-na-diljantsi-31> (дата звернення – 30.04.2025).
58. Підмогильний – убитий в Сандармосі попередник нобелівських лауреатів Камю і Сартра. *Радіо Свобода*, 3 листопада 2012. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24759313.html> (дата звернення – 30.04.2025).
59. Руденко І. Екзистенціалізм, бійка за стілець та інтимна лірика: про життя письменника Валер'яна Підмогильного. *Суспільне Культура*, 2 лютого 2023. URL: <https://suspilne.media/culture/101167-120-rokiv-z-dna-narodzenna-valerana-pidmogilnogo-7-cikavih-faktiv-pro-ukrainskogo-pismennika/> (дата звернення – 30.04.2025).
60. Савотіна В. «Місто» Підмогильного: приїхати, побачити й підкорити Київ. *Читомо*, 11 серпня 2022. URL: <https://chytomo.com/misto-pidmohylnoho-pryikhaty-pobachyty-j-pidkoryty-kyiv/> (дата звернення – 30.04.2025).
61. Столітня А. На якому пароплаві шукати Валер'яна Підмогильного? *Читомо*, 2 лютого 2024. URL: <https://chytomo.com/na-iakomu-paroplavi-shukaty-valer-iana-pidmohylnoho/> (дата звернення – 29. 04. 2025).

62. Три твори Валер'яна Підмогильного, які має прочитати кожен. *Vogue*, 2 лютого 2024. URL: <https://vogue.ua/article/culture/knigi/tri-tvori-valeriana-pidmogilnogo-yaki-maye-prochitati-kozhen-51227.html> (дата звернення – 30.04.2025).
63. У Дніпрі вшанували письменника-земляка Валер'яна Підмогильного до 120-річчя з дня народження. *Радіо Свобода*, 2 лютого 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pidmohylnyi-vshanuvannia/31082642.html> (дата звернення – 30.04.2025).
64. У суді про вбивство дитячого письменника Вакуленка вкотре оголосили перерву. МІПЛ, 24 квітня 2025. URL: <https://mipl.org.ua/u-sudi-pro-vbyvstvo-dytyachogo-pysmennyka-vakulenska-vkotre-ogolosyly-perervu/> (дата звернення – 29. 04. 2025).
65. Убиті в урочищі Сандармох. Підмогильний – попередник Камю і Сартра. *Історична Правда*, 12 листопада 2012. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2012/11/12/99104/> (дата звернення – 30.04.2025).
66. Цимбал Я. 36 зі 120: парадокси Валер'яна Підмогильного. *Локальна Історія*, 2 лютого 2021. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/36-zi-120-paradoksi-valeriana-pidmogilnogo/> (дата звернення – 30.04.2025).
67. Як письменник Підмогильний "урбанізував" українців і "українізував" фройдизм. *Тексти*, 3 лютого 2021. URL: <https://texty.org.ua/fragments/102881/yak-pysmennyk-pidmohylnyj-urbanizuvav-ukrayinciv-i-ukrayinizuvav-frojdyzm/> (дата звернення – 30.04.2025).

VII. Підручники і посібники

68. Власов В. С. Історія України (профільний рівень) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2018. 304 с.
69. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с.
70. Войтович Н.О. Імбіровська-Сиваківська Л.А. Медіаграмотність: технології і практичне застосування/ За заг. ред. В. Ф. Іванова. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2024. 57 с.

71. Коляда І. А., Загребельна Н. І., Порало Н. Д. Історія України (1914–1939) в художньо-літературних образах. Методика : навч. посіб. Київ : Арістей, 2004. 272 с.
72. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України : метод. посіб. Київ : Педагогічна думка, 2012. 128 с.
73. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2005. 328 с.

VII. Дисертаційні дослідження

74. Протасова Г. В. Українська проза 1920-х–1940-х років: реінтерпретація християнської аксіології. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 «Українська література». Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, 2021. 176 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Юнацька світлина Валер'яна Підмогильного, 1910-ті рр. ЦДАМЛМ. URL:
<https://art.cdvr.org.ua/?pidmohylnyi>

Валер'ян Підмогильний (у центрі зліва) й учні ворзельської школи, осінь 1921 р.

URL: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3107

Валеріан Підмогильний

Син селянина, народився р. 1901 в с. Чатині, кон. Ново-московського повіту Катеринославщини, де й провів дитинство. Р. 1918 закінчив 1^у Катеринославську реальну школу й того самого року вступив до математичного факультету Катеринославського Університету. Р. 1919 перейшов до правничого факультету, але через матеріальну скруту мусив покинути науку. Працював у різних установах у самому Катеринославі й у повітах, здебільшого в Народній освіті, і разом з тим читав. Р. 1921 перейшов до Києва, але через матеріальну скруту мусив виїхати вчителявати на провінцію. З р. 1923 учитель в Київській аспірантурі в КіКЗ'ї.

Бібліографія.

Твори: Опов. „Гайдамака“, „Вамп“ в жур. „Січ“ з. I, Катер., 1919.

Опов. „Старець“, жур. „Січ“ з. II, Катер., 1919.

Твори т. I („Старець“, „Гайдамака“, „Вамп“, „Фобічний бог“, „Пророк“, „Ванке питання“, „На сні“, „На іменинах“, „Отр'яски“) — Кат., 1919.

Опов. „В етюдному барачі“, збірн. „Вір революції“, Кат., 1921.

(окрем. видання Берлін, 1923)

Карас „Ігров“, газет. „Громадський Промисел“, Катер., 1919.

Карас „Перед настанням“, газ. „Гр. Пром.“, Кат., 1919.

Опов. „Соваха“, збірн. „Новітєнь“, Хар., 1921.

Пов. „Остан Шапана“, жур. „Шинка Мистецтва“, з. 2, Хар., 1921.

(окрем. видання „Всеукраїно“, Хар., 1921)

Кариси „Повстанці“ (без останнього розділу) жур. „Нова Вісатча“ з. 1-2, Берлін, 1923.

Опов. „Проблема кита“ ібід. з. 4, Берлін, 1923.

Опов. „Ван Тосні“ ібід. з. 6 (здаються, всі три вищезгадані окремих видання)

Опов. „Сирі“, жур. „Нова Громада“ з. 9, Київ, 1923. (і окремо).

Карас „П'ятдесят верстов“, газет. „Стінка“, з. 2, Київ, 1924.

Опов. „Історія пани Гви“, жур. „Нова Громада“ з. 17, Київ, 1924.

Опов. „Віснєвий міст“, жур. „Громадський Шлях“ з. 10, Хар., 1924.

Додаток Г

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
Галузевий державний архів
вул. Золотоворітська, 7, м. Київ, 01601, тел. (044) 256-92-96, факс (044) 253-13-86,
www.ssu.gov.ua, e-mail: arhivsbu@ssu.gov.ua Код ЄДРПОУ 37931271

25.12.2024 № 24/5-Г-2476/24 На № _____ від _____

Каріні Говзан
karinka.govzan@gmail.com

Ваше звернення щодо надання копій документів архівної кримінальної справи (далі – АКС) № 36546-фп на Підмогильного Валер'яна Петровича для написання дипломної роботи на тему «Громадсько-культурна діяльність Валер'яна Підмогильного», а також стосовно неотримання відповіді на попереднє звернення щодо пошуку та надання інформації про Горську Аллу Олександрівну для написання дипломної роботи на тему «Громадсько-культурна та правозахисна діяльність Алли Горської (1929–1970)» Галузевим державним архівом Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ) розглянуто.

Надсилаємо копії документів АКС № 36546-фп на Підмогильного В.П., 1901 р.н., та інших, що зберігається у фонді 6 (Кримінальні справи на реабілітованих осіб) ГДА СБУ.

Одночасно інформуємо, у відповідь на Ваше попереднє звернення (наш вих. № 24/5-Г-1611 від 20.08.2024) Вам було направлено копії архівних документів стосовно Горської А.О., що зберігаються у фонді 16 (Секретаріат ДПУ–КДБ УРСР), та облікової картки на Горську А.О. фонду 65 (Оперативно-розшукові справи ВУПК–КДБ УРСР) ГДА СБУ.

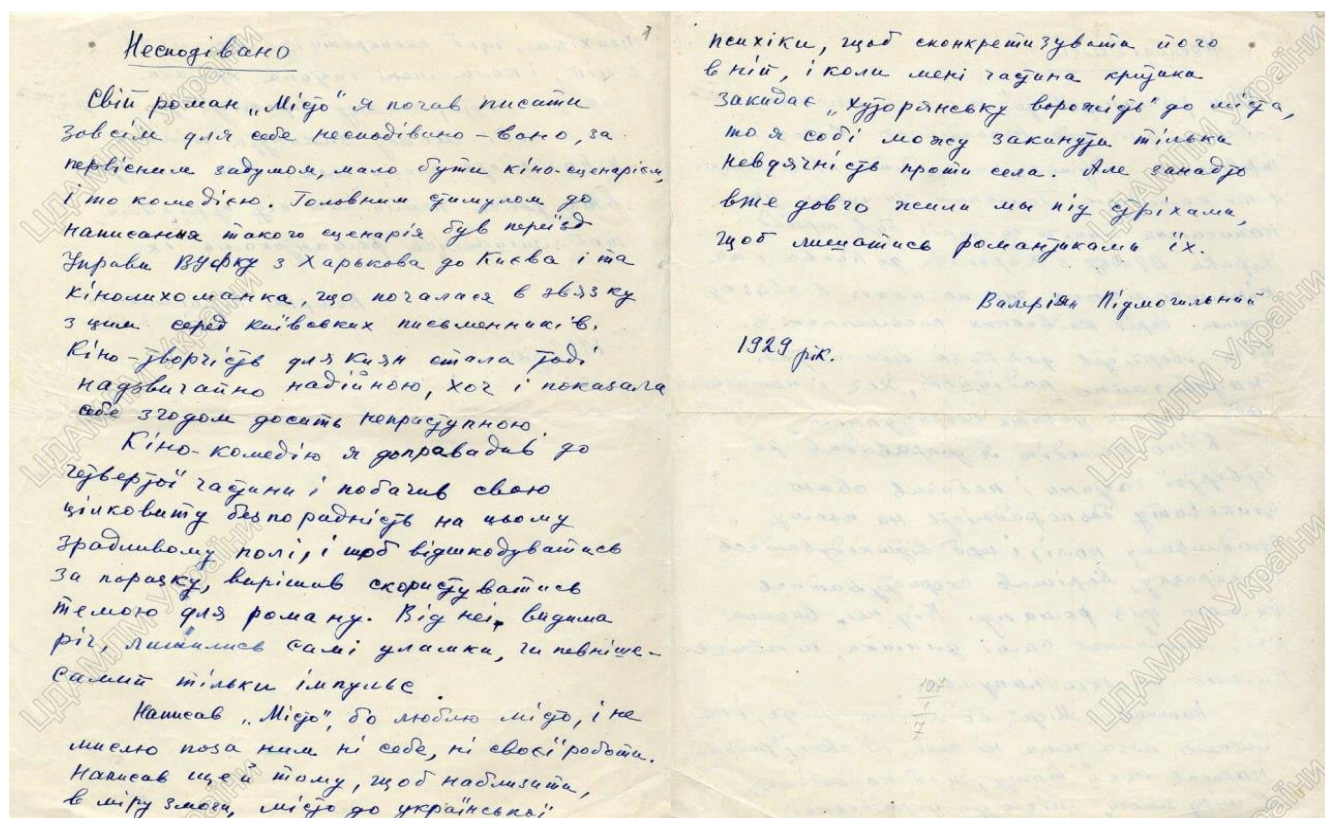
Повторно надсилаємо зазначені вище архівні документи та копію відповіді на Ваше попереднє звернення.

Просимо вважати, посилання на завантаження файлів дійсне протягом п'яти днів.

Додаток: за текстом, 2 WinRar файли (4,36 Гб).

Заступник начальника архіву Віталій ЛИТВИНЕНКО

Відповідь ГДА СБУ від 25 грудня 2024 р. на запит К. В. Говзан щодо отримання матеріалів АКС на В. Підмогильного В. П. з ф. № 6 установи. Джерело – приватний архів авторки дипломної роботи.

Валеріан Підмогильний. Несподівано. Післямова до роману «Місто» Рукопис. 1929 р. Джерело: ЦДАМЛІМ України, ф. 107, оп. 1, од. зб. 7, арк. 1. URL: <https://www.facebook.com/cdamlmu>

Обкладинка до YouTube-розповіді про сюжет роману «Місто» від літератора Степана Процюка. 2 червня 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=b48-LSs62 k>

До слідчого Бліока

39 272

Захса

Вислухавши пред'явлене мені обвинувачення в причетності до терористичної організації і проведінки терористичної діяльності;

Мавши змогу на підставі тойчасових доказів з'ясувати собі, що матеріал мого обвинувачення складений з фіктивних осіб, які (фізично) не вправі мені не показати, осіб, з якими мені не мавши або не вважаючи за потрібне давати жодних зв'язків на цю і про яку мені уявляється мені, що я не побачу їх нісвідомо на суді, а в таких умовах попереду слідство виступає з тим, мене цинічно, до я не маю жодної ніякої реальної можливості спростувати ці зв'язки;

Враховуючи те, що, за Вашою згадкою, матеріал у моїй справі достатній час втрачався мене до суду, а саме попереднє слідство в цій справі з якимсь добуванням, а поскільки я категорично заперечую обвинувачення, я не зможу ніяким чином відповісти той матеріал, що вже є, не в той спосіб, скерований проти мене, не в задоволення мене, а як скерована проти інших осіб.

Потрапляючи, отже, свого цинічного безсмыслівного виступу на наслідок попереднього слідства до кожного окремого доказу проти мене фізично, а тимом своїм нестриманістю бути юридичним у процесі подальшого слухання як для себе самого, так і для справ, порушених проти мене, —

Я даю таке суцільне зв'язання:

Заява Валеріана Підмогильного до слідчого Бліока від 14 грудня 1934 р. Джерело: ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 36546-фп. Справа по обвинуваченню Ковальова Л. Б. Куліша М. Г. Епіка Г. Д. в 12 т. Т. 5. Арк. 272.

Могила Підмогильних на Байковому кладовищі м. Києва (ділянка № 31). Джерело – особистий архів авторки дипломного дослідження.

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок –

Дата

10 клас

Тема: «Масові репресії в радянській Україні»

Мета:

Навчальна:

- Розглянути якими були перші прояви масового терору радянсько-комуністичної влади проти громадян УСРР .; */інформаційно-логічна*
- Аналізувати джерела про судовий процес над «СВУ»; */інформаційно-логічна*
- З'ясувати якою була природа партійно-радянського апарату в СРСР. У чому сутність Великого терору і як він відбувався / *інформаційно-логічна, аксіологічна*
- Розглянути діяльність норми нової Конституції СРСР; / *інформаційно-логічна, аксіологічна*

Розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі письмових відповідей та гри в судове засідання) по темі: Масові репресії в радянській Україні» «\ */логічна, аксіологічна, просторова, хронологічна*
- розвивати хронологічну компетентність (на основі усних відповідей на знання та розуміння дат(хронології), повторення раніше засвоєних дат;) */хронологічна*
- формувати вміння характеризувати та порівнювати історичні постаті; / *аксіологічна*
- розвивати увагу, пам'ять, мислення, вміння висловлювати власну думку, аналізувати та робити висновки (за допомогою мозкового штурму); */логічна*
- розвивати вміння учнів правдиво і кваліфіковано аналізувати історичні події на основі даних джерел; */логічна*

Виховна:

- виховувати почуття поваги до історії / *аксіологічна, хронологічна, особиста, просторова, логічна*
- виховувати мужність, хоробрість на користь держави; /*громадянська, особиста, аксіологічна*
- виховувати повагу дітей до історичних пам'яток (документи); /*громадянська, особиста*
- виховувати вміння працювати в колективі (командна робота під час завдань на уроці) /*комунікативна, логічна*
- виховувати розумове бачення історії (на основі плакатів, брошур) / *аксіологічна, особиста*
- формувати критичне мислення на основі роботи з документом (зі *спогадів активного учасника національно-визвольних змагань Бориса Антоненка Давидовича:*) / *логічна*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей / *комунікативна, логічна*

Тип уроку: комбінований

Обладнання: підручник «Історія України.», 10 клас, Віталій Власов, Станіслав Кульчицький – 2019, зошит

Основні дати: 1930 р – СБУ, 1937р – Великий терор, 1 січня 1937р. – конституція УРСР

Основні терміни: терор, масові репресії, сталінська конституція, «український буржуазний націоналізм», показові судові процеси, «трійки», «розстріляне відродження», культ особи

Основні історичні постаті: Сергій Єфремов

План уроку

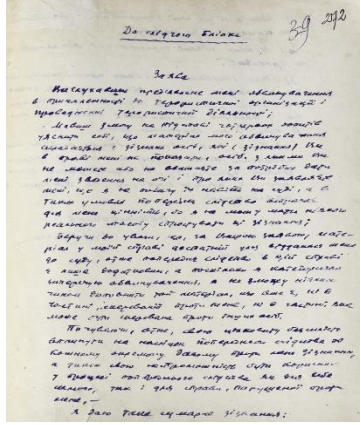
1. Якими були перші прояви масового терору радянсько-комуністичної влади проти громадян УСРР
2. Що розповідають джерела про судовий процес над «СБУ»
3. Якою була природа партійно-радянського апарату в СРСР. У чому сутність Великого терору і як він відбувався
4. Чи діяли норми нової Конституції СРСР.

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв.	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої роботи, нових знань та відкриттів.		
7 хв.	II. Перевірка домашнього завдання		Письмова робота Доберіть конкретні факти до положень, що характеризують наслідки Голодомору. Голодомор 1932-1933 рр. призвів: » до незворотної зміни демографічної ситуації; » руйнації селянського способу життя; » втрати традиційних цінностей; » переривання зв'язку між поколіннями; » втрати історичної пам'яті та, зрештою, зміни соціальної структури української нації; » ураження суспільної свідомості страхом та безпрецедентної деморалізації суспільства, ознаки якої подекуди виявляються й досі (пост-геноцидний синдром). Усна відповідь У чому ви вбачаєте найтрагічніші наслідки Голодомору? Як ви гадаєте, чи цілком подолано ці наслідки? На ваш погляд, чому держава Україна прагне міжнародного визнання Голодомору 1932-1933 рр. геноцидом?	
3 хв.	III. Мотиваційний етап		Мозковий штурм Минулого разу ми перегортали не менш трагічне сторінку нашої історії. Це...(голодомор)	логічна аксіологічна хронологічна

		<i>установах і підприємствах почалась кампанія загальних зборів робітників та службовців...</i> - Судовий процес над «СВУ»: аналіз 3. У березні 1937 р. в СРСР почалася кампанія репресій, відома як Великий терор. <i>інформаційна, аксіологічна, хронологічна</i> Безбожна п'ятирічка <i>інформаційна</i> Урочище Сандармох та Биківнянський ліс <i>інформаційна, хронологічна, аксіологічна</i> - Аналіз плакату із зображенням Сталіна з дівчинкою Гелею (Енгельсіною) Маркізовою. Сталіна - «найкращого друга дітей» <i>інформаційна, аксіологічна</i> - Закінчився Великий терор з усуненням наркома НКВС М. Єжова в листопаді 1938 р <i>інформаційна, аксіологічна, хронологічна</i> - Основні наслідки політичних репресій 1930-х рр. в радянській Україні <i>інформаційна</i> 4	На основі біографічної довідки, уривків з документів та відомостей з попередніх тем підготуйте розповідь про С. Ефремова за планом: » 1. Які основні віхи громадської та політичної діяльності С. Ефремова? » 2. Чому С. Ефремов відійшов від політики за радянських часів? Чому внаслідок масових репресій деформацій зазнало все суспільство? <i>Поміркуйте, з якою метою пропагандисти використовували сюжети «влада і діти». Поділіться припущеннями, як образ партійного лідера в колі дітей</i>	<i>Логічна, аксіологічна</i> <i>Логічна</i> <i>Логічна, аксіологічна</i>
--	--	---	--	---

		• Проект Конституції УРСР, 1 січня 1937 р. /інформаційна, аксіологічна • Блок комуністів і безпартійних /інформаційна Рольове уособлення: «Судове слухання» Відтворити епізод із діяльності такої «трійки», яка винесла вирок у справі священика Левицького Олександра Андрійовича (Троє студентів постають в образі представників так званої «трійки» і відтворюють судовий вирок) Перший: Донос товаришів Куценко М. І. та Васильєва М. Р. Зазначені товариші стверджують, що підчас богослужінь священик Левицький О. А. закликав не коритись радянській владі, виступати проти колгоспної системи, висловлював неповагу до товариша Сталіна. Другий: Донос Кравцової О. Р., яка стверджує, що коли вона прийшла до священика, то чула, що він у молитві	 мав впливати на сприйняття влади. Які емоції у громадян прагнули викликати пропагандисти такими образами? Коли відбувся проект конституції? Навіщо радянській виборчій системі вирішили надати парламентської форми. Чому нова Конституція поглибила моральну деградацію суспільства? Як ви можете проаналізувати дану ситуацію?	хронологічна логічна логічна
--	--	--	---	--

		згадує соборну Україну та накликає небесну кару на радянську владу. Третій: Протокол обшуку: у священника Левицького О. А. виявлено твори українських буржуазних націоналістів. Перший: Левицький О. А. звинувачується в антирадянській пропаганді та поширенню націоналістичних ідей і співпраці з петлюрівськими закордонними бандами. Другий: Постановили: засудити Левицького О. А. до 15 років каторжних робіт, а майно конфіскувати.	 Проаналізуйте документ і визначіть: 1. Автора (Підмогильний В.) 2. Дату. 3. Місце написання. 4. Тип документу. 5. Мову. 6. Подальшу долю автора.	
5 хв.	VI. Систематизація знань		Проблемне запитання: Чи можна провести аналогію з ситуацією, яка складалась в Україні останнім часом та суспільно-політичним життям в 30-х рр. XX ст.	Логічна
3 хв.	VII. Висновки	• Дискредитація української інтелігенції, судові процеси, здійснення чистки, намагання влади контролювати всі сфери життя суспільства /інформаційна, аксіологічна • Судовий процес над СБУ в Харкові, по київських установах і		

		підприємствах почалась кампанія загальних зборів робітників та службовців, на яких одностайно схвалювали резолюції з вимогою застосувати до підсудних найвищу міру покарання - розстріл. Утриматись або, боронь Боже, голосувати проти - було небезпечно, тим-то й була така "одностайність". /інформаційна, хронологічна, аксіологічна • У березні 1937 р. в СРСР почалася кампанія репресій, відома як Великий терор. Сталін заявив, що країна опинилася у небезпечному становищі через підступну діяльність саботажників, шпигунів і диверсантів. Наслідки політичних репресій 1930-х рр. в радянській Україні /інформаційна, хронологічна, аксіологічна • У лютому 1935 р. відбувся VII з'їзд рад СРСР. Напередодні з'їзду пленум ЦК ВКП(б) запропонував внести до його порядку денного питання про зміни в Конституції СРСР, спрямовані на демократизацію виборчої системи. /інформаційна, хронологічна		
--	--	--	--	--

1 хв.	VIII. Домашнє завдання		Опрацювати матеріал підручника Підготувати повідомлення про внесок у розвиток культури таких діячів, як: М. Грушевський, В. Винниченко, М. Скрипник, В. Підмогильний.	
-------	------------------------	--	--	--